



Asperger en symboliek: De taal van emotie

Sammy Foppen

Asperger en symboliek:

De taal van emotie

auteur: Sammy Foppen
academie: Maastricht Academy of Media Design and Technology (MAMDT)
studentnr.: 0732222
jaar: 2017
begeleiders: Marco Jeurissen, Roy Hoet & Aleid Landeweerd

Inhoud

Introductie	8
Waarom de mens zichzelf herkent in dat wat niet menselijk is	10
Het syndroom van Asperger	14
Emotiebeleving en het syndroom van Asperger	18
Het werk van kunstenaars met een autisme spectrum stoornis en hoe wordt omgegaan met emotie als thema	22
Progressie in mijn eigen werk als kunstenaar met een autisme spectrum stoornis	26
Basisemoties	33
Secundaire emoties	33
Emoties en hun intensiteit	34
De kleuren van emotie	37
Symbolische weergaven van emoties	51
Conclusie	88
Bronnen	90

Introductie

Het onderwerp voor deze scriptie is voortgekomen uit het onvermogen een punt te zetten achter het grootste struikelblok in mijn leven tot nu toe. Na jarenlange pogingen om mijn diploma te halen, die telkens mislukten, werd duidelijk dat ik het dichterbij mezelf moest zoeken. Deze scriptie gaat indirect over mijzelf, mijn belevingswereld en mijn (beeld)taal.

Er was al sinds kind af aan sprake van dat ik het syndroom van Asperger zou hebben, maar het was nooit officieel vastgesteld. Toen dit op latere leeftijd wel gebeurde kon ik eindelijk op zoek naar de juiste handvatten om te functioneren in een maatschappij die niet is ingericht op mensen met dit syndroom. Ook is er in de therapie die ik heb gehad veel aandacht besteed aan emotiebeleving. Dit is altijd een onderdeel van mijn psyche geweest wat ik niet kon bevatten. Dankzij de hulp die ik heb gekregen heb ik mezelf eindelijk kunnen begrijpen, en daardoor ook anderen. Al gaat dit niet vanzelf zoals bij de meeste mensen.

Toen ik na enkele jaren, en enkele pogingen tot afstuderen, weer terugkwam op de academie wilde ik in eerste instantie verder gaan met het project waar ik voorheen mee bezig was. Ik was koppig en wilde dit koste wat kost afmaken. Gelukkig hebben mijn docenten me overtuigd om dit niet te doen. Omdat ik nu werk vanuit mijn eigen belevingswereld, en met een groter besef van wie ik eigenlijk ben, is het gelukt om dit punt te bereiken. Ik ben klaar om af te studeren en mijn diploma te ontvangen. Als ik vast had gehouden aan de ideeën die ik eerder had was het wellicht nooit zo ver gekomen. Het werken vanuit mijn eigen perspectief en mijn eigen ervaringen leverde de benodigde rust en overzicht op die ik nodig had om door te werken. Ik hoefde namelijk geen gevecht te leveren met onderwerpen die ik instinctief niet begreep, maar waar ik me wel mee bezig moest houden van mezelf.

Uiteindelijk gaat het totale werk over emoties en de moeilijke relatie die iemand met een autisme spectrum stoornis hier mee heeft. Er wordt ingegaan op de emotie beleving bij iemand met een autisme spectrum stoornis en er wordt gekeken naar hoe dit door anderen wordt verbeeld. Ook maak ik zelf de connectie met symboliek en kleur om emoties vanuit mijn perspectief te verbeelden.

Met het thema wat ik gekozen heb hoop ik natuurlijk niet alleen mezelf te boeien. Het is ook geschreven voor mensen met een interesse in de belevingswereld van iemand met een autisme spectrum stoornis. Er is ongelofelijk veel geschreven over autisten door niet autisten, maar minder over autisten door autisten zelf. Het eerste gedeelte van deze scriptie geeft inzicht in emotiebeleving zoals iemand met een autisme spectrum stoornis dit zelf ervaart.

Naast dat het eerste deel van deze scriptie ingaat op de psyche, gaat het tweede gedeelte juist in op symboliek. Dit gedeelte is ook op zichzelf staand interessant. In mijn zoektocht is gebleken dat emotie in symboliek redelijk ondervetegenwoordigd is. In het gigantische aanbod wat we aan symbolen hebben, van over de hele wereld, was het niet altijd gemakkelijk om een te vinden die een specifieke emotie vertegenwoordigt. Ook de koppeling naar de symbolische waarden van kleuren was niet vanzelfsprekend. Om deze reden zou het tweede deel van deze scriptie interessant kunnen zijn voor iedereen die meer wil weten over symboliek, ongeacht hun interesse in autisme spectrum stoornissen.

De combinatie van deze twee elementen en onderzoeksgebieden is ook typerend voor mijn eigen interesseveld. Aan de ene kant is er de interesse voor het wetenschappelijke, voor dat wat gewoon is. Daarnaast is er de interesse voor creativiteit en interpretatie.

Waarom de mens zichzelf herkent in dat wat niet menselijk is

De mens heeft een sterke neiging om alles te personificeren. We geven namen aan levenloze objecten, geven cadeautjes aan onze huisdieren en er worden zelfs vragen gesteld aan onzichtbare goden. We zien gezichten in de koplampen en nummerborden van auto's, de maan is een mannetje en het zoeken naar vormen in wolken is iets wat iedereen wel eens heeft gedaan. We zijn constant op zoek naar herkenbare patronen. Bij voorkeur iets waar we een bewustzijn aan toe kunnen schrijven.

Als we iets als levend beschouwen, terwijl dit dat niet is, wordt dit animisme genoemd. Het toekennen van menselijk gedrag aan iets wat geen mens is wordt antropomorfisme genoemd. Het gaat hier om aangeleerd gedrag, wat zo goed als iedereen vertoont. Volgens de Zwitserse psycholoog Jean Piaget is het iets wat we in een heel vroeg stadium van ons leven leren, tussen ons tweede en zevende levensjaar.¹ We groeien echter nooit uit dit gedrag. Zelfs als we ouder worden stoppen we niet met dit “magisch denken”.² Of het nu zo extreem is als het geloven in het bestaan goden, of zo klein als het blijven zoeken naar herkenbare patronen en menselijk gedrag in objecten en wezens die niet menselijk zijn, dit animistisch en antropomorfistisch denken is iets wat we allemaal blijven doen en waar we geruststelling in vinden.

In eerste instantie lijkt het misschien vreemd dat ik dit onderwerp aanhaal, aangezien deze scriptie over het syndroom van Asperger en emotie gaat, maar uiteraard

zit hier een reden achter. Ten eerste is het zo dat het aanleren van het herkennen van deze menselijke, en vaak aan emotie gerelateerde, patronen bij personen met een autisme spectrum stoornis anders verloopt dan bij mensen zonder dit syndroom. Hier ga ik verder op in in het hoofdstuk “Emotiebeleving en het syndroom van Asperger”. Ten tweede ga ik het over symboliek gekoppeld aan menselijke emoties hebben. Natuurlijk zijn het symbolen en wordt bij de meeste voorwerpen de emotie niet snel in het afgebeelde herkend, wat overigens een bewuste keuze is.

Het is echter wel zo dat bij een groot aantal symbolen de kijker al snel op zoek zal gaan naar herkenbare patronen van de desbetreffende emotie in het beeld zodra de emotie als onderwerp bekend is. Dit komt door de op jonge leeftijd aangeleerde neiging tot animisme. Denk bijvoorbeeld aan de tijger, die woede symboliseert. Bij de eerste oogopslag zal men gewoon een tijger zien, maar zodra het bekend is dat het om woede gaat, zal de kijker deze emotie proberen te vinden in de houding en de gelaatsuitdrukking van het dier. De emotie van het dier zelf is echter van geen enkel belang in dit geval, aangezien het om een symbolische representatie van de emotie gaat. Zodoende is deze ook niet afgebeeld. Natuurlijk is de tijger hier geen toevallig voorbeeld in. Het is voor ons mensen een stuk gemakkelijker om onze emoties te spiegelen aan een zoogdier dan aan een zoutkorrel bijvoorbeeld. Toch is de neiging om constant te zoeken naar menselijke emotie waar deze niet is een interessant verschijnsel.

Wanneer de mens precies begonnen is met het spiegelen van zijn eigen emoties en kenmerken op objecten en dieren weten we niet. Het gaat hoe dan ook verder terug dan onze geschreven geschiedenis. Over de hele wereld zijn er voorbeelden van verhalen hier over. Dit wordt dierdicht genoemd. In de klassieke oudheid waren er bijvoorbeeld de ‘fabels van Aesopus’, in de middeleeuwen ‘Van den vos Reynaerde’ en ook de sprookjes die in de 17e en 18e eeuw zijn opgeschreven door bijvoorbeeld Charles Perrault en de gebroeders Grimm zijn doorspekt van antropomorfische dierfiguren. Denk maar aan het verhaal van Roodkapje, waarbij de Wolf zo menselijk is dat hij zich voor kan doen als haar grootmoeder.

Niet alleen in de Westerse cultuur is een geschiedenis van antropomorfisme. Zo is er ook de spin Anansi met zijn oorsprong in West-Afrika.³ Dit verhaal heeft zich door de handel in slaven uit dit gebied in voorbijgaande eeuwen ook over grote delen van de wereld verspreid. Dit is uiteraard maar een heel select groepje aan voorbeelden, maar wie gaat zoeken naar meer zal niet heel veel moeite hoeven te doen om dit te vinden.

Dierdicht en literair antropomorfisme is niet iets wat eindigt bij sprookjes of het aanbreken van de moderne tijd. Het is nog altijd een actueel stijlmiddel. Kijkend in mijn eigen boekenkast vind ik, zonder dat ik me er bewust van was, ook een redelijk aantal boeken waarbij antropomorfische dieren een rol

spelen. Zeker in kinderboeken is dit nog altijd een veelgebruikt stijlmiddel. Het beperkt zich echter niet tot kinderboeken. Denk bijvoorbeeld ook aan de moderne klassieker ‘Animal Farm’ van George Orwell, waarbij de aanloop naar de Russische revolutie en het begin van het Russisch communisme wordt verteld met boerderijdieren. Het vertellen van verhalen door middel van antropomorfische dieren is nog altijd zo ingebakken in onze cultuur dat niemand er van opkijkt. Het is een manier om ons met menselijk gedrag te confronteren, zonder dat dit direct aanspreekt.

De reden waarom we in staat zijn om menselijke kenmerken aan dieren toe te schrijven is omdat er een evolutionaire noodzaak is geweest om dit bij andere mensen te kunnen doen. Zonder de mogelijkheid om geloof en verlangen toe te kennen aan iedereen om ons heen zou de wereld er heel anders uitzien en erg verwarrend voor ons worden. Dankzij evolutie kunnen we het bewustzijn van anderen waarnemen en begrijpen. Dit wordt ook wel theory of mind genoemd. Het is een kenmerk waarvan gezegd wordt dat het uniek aan mensen is, al is dit natuurlijk lastig te toetsen gezien het gebrek aan complexe communicatiemogelijkheden met andere levende wezens.

Het vermogen om bewustzijn waar te nemen in anderen wordt toegekend aan de spiegelneuronen in onze hersenen. Deze neuronen helpen ons bij

het begrijpen van acties, emoties, fysieke sensaties en intenties. Het is echter zo dat deze niet alleen bij mensen oplichten, maar ook bij apen is er bewijs gevonden van spiegelneuronen en het kopiëren en begrijpen van gedrag. Het is dus goed mogelijk dat ook niet menselijke wezens de mogelijkheid tot theory of mind bezitten.

Omdat we bewustzijn herkennen en toekennen begrijpen we wat anderen willen en van plan zijn, maar zijn we ook in staat tot zelfreflectie, empathie en het bewust controleren van onze handelingen om de gewenste uitkomst te krijgen. Bij mensen zonder beperking in de sociale vaardigheden gaat dit toekennen van de mentale staat van anderen op een natuurlijke wijze. Dit stelt hen in staat om zonder moeite in te schatten wat wel en niet gepast en verstandig is. De drijfveer komt voort vanuit egoïsme. Waarbij dit in kinderen heel duidelijk is, zijn volwassenen echter niet per se minder egocentrisch in hun eerste reactie op situaties. Met de jaren leren we echter om dit gedrag te corrigeren en om ook rekening te houden met anderen. Deze drang om bewustzijn toe te kennen is waarschijnlijk aangeboren en sterk genoeg om dit ook toe te kunnen passen op dat wat zich buiten ons bevindt, inclusief dieren. Vanuit ons

egocentrisme gaan we er wel van uit dat alles wat bewustzijn vertoont moet denken, en dat het net zo moet denken zoals wij zelf.² Er wordt hierbij snel vergeten dat onze perceptie vertekend is door onze eigen ervaringen.

Mensen met een autisme spectrum stoornis hebben een verminderde capaciteit in het herkennen van gedragingen. Dit hangt samen met de beperking in de sociale vaardigheden, wat in de volgende hoofdstukken besproken zal worden. In een van de studies van wetenschappers Castelli, Frith, Happé & Frith kwam duidelijk naar voren dat mensen met en zonder een autisme spectrum stoornis evenveel vermogen hadden om gedetailleerde beschrijvingen te geven van gedragingen als deze ongecompliceerd waren, maar dat er een verminderde capaciteit was bij mensen met een autisme spectrum stoornis om dit ook te doen op het moment dat er een dubbele laag toe te kennen was aan de acties. De mensen met een autisme spectrum stoornis herkenden de bewegingen wel, maar begrepen de betekenis en intentie hiervan niet.⁴ Vanuit dit principe bekeken heeft iemand met een autisme spectrum stoornis ook minder de neiging om menselijke emoties en gedragingen aan dieren toe te kennen, aangezien ze deze zelfs bij mensen al moeilijk herkennen.

Het syndroom van Asperger

In het boek ‘Hulpguids Asperger-syndroom: de complete gids’ van Tony Attwood staat de verklaring voor de naam van het syndroom van Asperger en tegelijk ook een mooie omschrijving van wat dit syndroom inhoudt. De Weense kinderarts dr. Hans Asperger, was de eerste die de persoonlijkheidsstoornis opmerkte en bijzonder treffend beschreef. De naam is dan ook aan hem te danken.

“Hij merkte op dat de kinderen een achterstand hadden in de sociale ontwikkeling en het sociaal inzicht, en dat bepaalde aspecten van hun sociale vaardigheden op ieder ontwikkelingsniveau zeer ongewoon waren. De kinderen maakten moeilijk vrienden en werden vaak geplaagd door andere kinderen. Ze vertoonden tekorten met betrekking tot de verbale en non-verbale communicatie, vooral in gesprekssituaties. Het taalgebruik van de kinderen was ouwelijk, en een aantal kinderen had een ongebruikelijke prosodie, met afwijkingen in het klemtoongebruik, de toonhoogte en het spraakritme. Qua grammatica en woordenschat waren de kinderen dan wel relatief voorlijk, maar ze waren minder goed in staat tot het voeren van een gesprek dan andere kinderen van hun leeftijd. Asperger beschreef verder opvallende beperkingen in het uiten van en omgaan met emoties, en de neiging om gevoelens te rationaliseren. Hun inlevingsvermogen was onderontwikkeld in verhouding tot hun intellectuele vermogens. Verder hadden de kinderen een egocentrische preoccupatie met een bepaald onderwerp of een bepaalde interesse, die hun gedachten en tijd beheerste. Een aantal kinderen had moeite de aandacht erbij te houden in de klas en had specifieke leerproblemen. Asperger merkte ook op dat ze vaak minder zelfredzaam waren en op organisatorisch vlak meer hulp van hun moeder nodig hadden dan andere kinderen. Hij beschreef een opvallend houderige motoriek en coördinatieproblemen. Verder viel het hem op dat sommige kinderen extreem gevoelig waren voor bepaalde geluiden, geuren, tastprikkel⁵s of aanrakingen.”

In het meest recente handboek voor de psychologie, de DSM-V, wordt het syndroom van Asperger echter niet meer als op zichzelf staand syndroom omschreven. Dit syndroom is samengevoegd met de andere syndromen binnen het autisme spectrum. De stoornissen binnen het autisme spectrum worden niet meer los van elkaar gezien, maar hebben een classificatie van mild tot ernstig gekregen.

Een autisme spectrum stoornis wordt samengevat in twee domeinen. Er is sprake van een autisme spectrum stoornis als er beperkingen in de sociale communicatie en interactie zijn, en als er sprake is van repetitief gedrag en specifieke interesses.⁶ In dit spectrum wordt het syndroom van Asperger als een van de milde vormen geclassificeerd. Het is autisme zonder dat er ook sprake van een verstandelijke handicap is. Mensen met dit syndroom hebben een normale of bovengemiddelde intelligentie.⁷

Aangezien het syndroom van Asperger een milde vorm van een autisme spectrum stoornis is, zal het vaak in eerste instantie niet opvallen dat iemand een beperking heeft. Iemand met het syndroom van Asperger wordt vaak een beetje vreemd gevonden, maar verder dan dat gaat het meestal niet. Omdat personen met het syndroom van Asperger over het algemeen een gemiddelde tot hoge intelligentie hebben helpt dit om de beperking te verhullen voor de buitenwereld. Toch is er wel degelijk sprake van een beperking. Wat door veel mensen als leuk of gemakkelijk wordt ervaren, kan voor iemand met het syndroom van Asperger een uitdaging zijn. Door de beperking in sociale vaardigheden zijn gelegenheden waarbij veel sociale interactie wordt gevraagd vaak uitdagend en ontzettend vermoeiend. Het is echter niet zo dat zij sociale bijeenkomsten per definitie als onplezierig ervaren. Als het interesseveld samen valt met sociale bijeenkomsten zullen ze deze niet altijd vermijden.

Omdat er over het algemeen vanaf jongs af aan bij iemand met het syndroom van Asperger de realisatie ontstaat dat ze anders zijn, kunnen ze voorzichtig worden in sociaal contact. Hierdoor zijn ze vaak extra alert op hun woorden en acties. Deze constante alertheid is een van de redenen waarom sociale interactie ontzettend vermoeiend kan zijn. Niet alleen de interactie op zich is een uitdaging, maar ook de manier waarop deze interactie plaatsvindt, is iets waar bewust mee moet worden omgegaan. Beiden voelen voor iemand met het syndroom van Asperger niet als natuurlijk aan.

Ondanks dat overprikkeling niet in de directe omschrijving van een autisme spectrum stoornis is opgenomen in de DSM-V en hulpverleners en onderzoekers het syndroom van Asperger hoofdzakelijk definiëren op basis van sociaal inzicht, empathie, taal en spraak, en cognitieve vaardigheden, is een van de kenmerken ook dat er een bepaalde zintuiglijke onder- of overgevoeligheid is. Dit wordt een sensorische integratiestoornis genoemd. Ondanks dat het gebrek aan sociale vaardigheid een van de punten is waar de meeste nadruk op is gelegd vanuit de psychologie, net als de manier van praten, de motoriek en de obsessieve belangstellingen, zijn deze vaak niet de grootste struikelblokken voor mensen met het syndroom van Asperger zelf. De overgevoeligheid wordt als een veel groter obstakel ervaren, door mijzelf inclusief.

Alles wat een zintuiglijke prikkeling veroorzaakt, zoals geluid, aanraking, licht, smaak of geur, kan voor iemand met het syndroom van Asperger te veel zijn. Het is echter niet zo dat per definitie elke zintuiglijke prikkeling als onaangenaam wordt ervaren. Dit ligt aan het individu, de soort prikkeling, maar ook zeker aan het moment waarop de prikkeling plaats vindt. Deze zintuiglijke overprikkeling kan zich namelijk opbouwen. Eén aanraking kan storend zijn, maar hoeft

nog niet leiden tot problemen. Constante aanraking, bijvoorbeeld in mensenmassa's, kan echter wel moeilijk worden. Eén of meerdere zintuigen kunnen dusdanig geprikkeld raken dat zelfs alledaagse sensaties als ondraaglijk intens worden ervaren of, in het geval van ondergevoeligheid, helemaal niet. Het kan zo ver oplopen dat mensen met het syndroom van Asperger gespannen, angstig of zelfs volledig van de kaart raken in situaties die voor anderen geen uitdaging vormen.⁵ Deze overgevoeligheid is iets dat levenslang blijft en is iets waar iemand met het syndroom van Asperger mee om moet leren gaan. Zelf ben ik bijvoorbeeld snel overprikkeld door geluid. Er zijn situaties waar je dit niet kunt vermijden. Om hier mee om te gaan zonder ik mezelf regelmatig een moment af. Dit om even uit te rusten zonder dat ik het gevoel heb dat er een kakofonie van geluid om me heen is. Dit kan simpelweg door even een paar minuten rustig op de wc te gaan zitten op mijn werk of door alleen naar buiten te gaan en een blokje om te lopen bij sociale gelegenheden. Als er een zintuiglijke “aanslag” wordt gepleegd is het de truc om weer tot rust te komen en vooral ook om te accepteren dat dit nodig is. Er is goed mee te leven als er ook rekening mee wordt gehouden dat er een “herstelperiode”

moet worden ingepland. Ook is het belangrijk dat ik er op let dat ik het niet zo ver laat komen dat ik helemaal van de kaart raak.

Mensen met het syndroom van Asperger worden zich er, over het algemeen, in de loop van de jaren steeds meer van bewust dat anderen niet zo denken als zij en niet dezelfde interesses hebben. In de kindertijd, voordat deze gewaarwording plaatsvindt, zijn het daarom vaak buitenbeentjes en worden ze veel gepest. Vaak begrijpen ze echter niet waarom ze anders zijn en daarom gepest worden. Met de jaren leren mensen met het syndroom van Asperger zich steeds beter aan te passen. Ze gaan patronen herkennen en leren zich te spiegelen aan anderen. Hier door valt het minder op dat ze anders zijn. Ook is het zo dat kinderen bijzonder wreed kunnen zijn in hun gedrag. Met de jaren wordt door iedereen, op zijn eigen tempo, geleerd wat empathie is. Het is niet zo dat ons egocentrisme afneemt, we leren het gewoon te corrigeren.² Daardoor neemt het pestgedrag ook vaak af. Niet alleen de persoon met het syndroom van Asperger leert om om te gaan met anderen, maar anderen ook om niet te hard te oordelen over dat wat ze niet herkennen.

Emotiebeleving en het syndroom van Asperger

Iemand met een autisme spectrum stoornis, en dus ook met het syndroom van Asperger, zal er moeite mee hebben zich te verplaatsen in een ander. Empathie en enthousiasme voor iets wat niet van directe invloed op henzelf is, is iets wat niet van nature komt. Door de gemiddelde of hoge intelligentie lukt het veel mensen met het syndroom van Asperger wel om te leren hoe ze zich het beste kunnen gedragen en wat ze kunnen zeggen om de emoties van een ander te erkennen. Zoals in het voorgaande hoofdstuk ‘Waarom de mens zichzelf herkent in dat wat niet menselijk is’ is geconstateerd dat empathie en het herkennen van menselijke emotie bij iedereen aangeleerd gedrag is. Het is echter zo dat het proces om deze patronen te leren herkennen bij iemand met het syndroom van Asperger een stuk moeizamer verloopt dan bij iemand zonder dit syndroom. Dit kan geweten worden aan de beperking in de sociale vaardigheden. Niet alleen zijn ze beperkt in het communiceren, verbaal en anders, maar ook maakt de beperking het lastiger om te leren hoe ze met sociale interactie om kunnen gaan. Al helemaal gezien de beperking in interesses. Als de interesse niet ligt bij menselijk gedrag zullen ze zich hier niet snel in vastbijten om erover te leren.

Zoals in het hoofdstuk ‘Het syndroom van Asperger’ al eerder is aangehaald is er een verschil in de ontwikkeling van kinderen met het syndroom van Asperger ten opzichte van kinderen zonder dit syndroom. Op bepaalde vlakken liggen ze voor, maar op andere juist achter. Niet alleen in de persoonlijkheid is deze dualiteit zichtbaar. Ook in het centrale zenuwstelsel zien we een vergelijkbaar principe. Bij kinderen met een autisme spectrum

stoornis is er sprake van een vertraagde of beperkte rijping van het centrale zenuwstelsel, maar tegelijk ook van een versnelde rijping in andere gebieden. Een voorbeeld is het corpus callosum, een orgaan in de hersenen. Dit orgaan is bij kinderen met een autisme spectrum stoornis kleiner dan gemiddeld. Een ander deel van de hersenen dat minder ontwikkeld is bij kinderen met een autisme spectrum stoornis is de linker hersenhelft. Het deel wat gebruikt wordt bij, onder andere, sociale interactie. Bij sociale interacties wordt daarom de rechter hersenhelft ook gebruikt om mee te helpen. De rechter hersenhelft is de meer praktisch functionerende van de twee helften. Dit is ook een verklaring waarom mensen met het syndroom van Asperger sociale interactie en emotie (typische onderwerpen toebedeeld aan de linker hersenhelft) op een pragmatische en analytische manier benaderen. Ondanks dat dit allemaal vrij drastisch klinkt, blijkt uit onderzoek dat er geen grote verschillen in de hersenstructuur zijn van mensen met en zonder een autisme spectrum stoornis. Het gaat om subtiele verschillen waardoor iemand met een autisme spectrum stoornis net iets anders functioneert dan iemand zonder.

Een van de gebieden waar nog een verschil te vinden is, is in de spiegelneuronen. Ik heb het hier eerder in het hoofdstuk ‘Waarom de mens zichzelf herkent in dat wat niet menselijk is’ al even over gehad. Spiegelneuronen zijn neuronen die actief worden als we zelf een handeling uitvoeren, maar ook als we een handeling herkennen bij een ander. Er wordt gedacht dat spiegelneuronen een belangrijke rol spelen bij het leren en het begrijpen van sociale interactie.

We doen dit namelijk door middel van imitatie. Het is echter zo dat de ontwikkeling van spiegelneuronen achter loopt bij iemand met een autisme spectrum stoornis. Naast de spiegelneuronen spelen ook de twee neurohormonen oxytocine en vasopressine een rol in de regulatie van sociaal gedrag. Uit studies is gebleken dat deze neurohormonen anders functioneren bij mensen met een autisme spectrum stoornis en ook dat het oxytocine niveau bij mensen met een autisme spectrum stoornis lager is.⁸

Als we (een gedeelte van) de wetenschap achter een autisme spectrum stoornis weten, wordt het gelijk al gemakkelijker om te begrijpen waarom iemand met een autisme spectrum stoornis moeite heeft met het inschatten van sociale situaties. Niet alleen is het moeilijk om te begrijpen wat een ander bedoelt, als dit niet duidelijk in woorden is uitgedrukt, maar ook is het moeilijk om in te schatten wat de consequenties van acties zijn. Iemand met het syndroom van Asperger kan dit met de jaren wel beter leren begrijpen, mede dankzij het analytisch denkvermogen. Emoties, empathie en sociale interactie zijn heel lastig om te begrijpen voor iemand met het syndroom van Asperger, maar patronen herkennen niet per se. Het is niet zo dat iemand met het syndroom van Asperger aanvoelt hoe hij of zij zich moet gedragen, maar ze kunnen wel bepaalde emoties of gedragingen herkennen vanuit zichzelf, of uit ervaring bedenken hoe een desbetreffende situatie zal verlopen. Dankzij het denkvermogen en de sociale ervaring die over de jaren ontwikkeld wordt is het mogelijk het natuurlijk gebrek aan sociaal inzicht te compenseren.⁸ Het is echter niet zo dat dit per definitie ook gebeurt. Uiteraard is dit afhankelijk van het individu. Ook is er sprake van dat dit voor vrouwelijke autisten gemakkelijker is dan voor mannelijke. Dit komt door de van nature sterkere ontwikkeling van de linker hersenhelft bij vrouwen.

Ondanks het gebrek aan empathie en sociale vaardigheden is het niet zo dat iemand met een autisme spectrum stoornis gevoelloos is. Het scala aan emoties is misschien minder breed bij iemand met een autisme spectrum stoornis, maar dit betekent niet dat wat ontwikkelt minder sterk ontwikkelt. Het is zelfs zo dat sommige emoties bij iemand met een autisme spectrum stoornis sterker kunnen ontwikkelen dan bij iemand zonder een autisme spectrum stoornis. Emoties die komen vanuit het ego kunnen zich heel sterk ontwikkelen, zoals bijvoorbeeld woede. Daarentegen ontwikkelen emoties die ervaren worden door de interactie met anderen, zoals schaamte, zich soms helemaal niet.⁸ De primaire emoties zijn vaak een stuk eenvoudiger te begrijpen voor iemand met het syndroom van Asperger dan de secundaire emoties. De basisemoties worden zelfs door kinderen met het syndroom van Asperger regelmatig wel herkend.⁵ Het verschil tussen primaire en secundaire emoties wordt later uitgelegd.

Uit eigen ervaring kan ik echter zeggen dat kinderen met een autisme spectrum stoornis van emoties bij zichzelf vaak net zo weinig van begrijpen als bij een ander. Als emotie wordt ervaren is het heftig en alles overheersend. Zodra de emotie wordt waargenomen is het vaak te laat om in te grijpen. Emotie is iets waar iemand met het syndroom van Asperger niet bewust mee bezig is. Om deze reden wordt het vaak niet geuit, totdat de emotie zo heftig is dat het persoon er niet omheen kan. Mildere emoties zijn vaak een blinde vlek en ook de oorzaak is vaak moeilijk te begrijpen. Logischerwijs zijn het vervolgens vooral de negatieve emoties die opgemerkt worden, aangezien deze emoties zich het sterkst uiten. Ook is dit omdat negatieve emoties, zeker in de jongere jaren, regelmatig ervaren worden door het onbegrip in de omgeving die er vaak is. Dit leidt vaak tot veel frustratie. Bij kinderen kan dit tot uiting komen in het gebruik van de verkeerde emotionele reactie op

een situatie, maar ook door de emotionele reactie uit te stellen. Uiteindelijk kan deze emotie zich zo opbouwen, zonder dat iemand het merkt, dat het tot een emotionele explosie kan komen.⁵ Het is echter niet onmogelijk om hier mee om te leren gaan. Het is ook voor iemand met een milde autisme spectrum stoornis mogelijk om de bijpassende emotionele reactie te leren herkennen aan de hand van een situatie. Zowel bij anderen als bij zichzelf. Met veel oefening kan die blinde vlek vorm krijgen. Vooral de realisatie dat mensen zonder een autisme spectrum stoornis emoties op een andere manier ervaren helpt daarbij.

Hoe dan ook heeft iemand met het syndroom van Asperger een coping mechanisme nodig om om te gaan met alle emoties die ervaren worden. Het proces van meer inzicht krijgen in emotiebeleving in plaats van een uitgestelde emotionele reactie te gebruiken als coping mechanisme ben ik zelf doorgegaan in de afgelopen jaren. Daarmee heb ik een stuk meer rust, maar ook begrip voor mijn omgeving, kunnen vinden. Vervolgens heb ik ook leren begrijpen dat het onmogelijk is om van mijn omgeving te verwachten dat deze mij begrijpt, maar ik kan wel mijn best doen om hen te begrijpen. Voor een emotie wordt geuit probeer ik me altijd de volgende dingen eerst af te vragen:

Wat voel ik precies?

Waarom voel ik dit?

Is het terecht dat ik dit voel?

Door dit duidelijk te krijgen is het veel gemakkelijker om te sturen en conflicten te vermijden. De taal van emoties is een die iemand met het syndroom van Asperger niet van nature zal spreken, maar met wat trucjes is hij zeker te leren.

Het werk van kunstenaars met een autisme spectrum stoornis en hoe wordt omgegaan met emotie als thema

Waar voorheen voornamelijk eerst werd gekeken naar de stoornis, en daarna naar de kunst die geproduceerd werd door de individuen, is er inmiddels ook binnen de reguliere kunst interesse ontstaan naar de psychische achtergrond van de kunstenaar. Het werk wordt op zichzelf bekeken, en niet alleen als een voortvloeiSEL van een stoornis. Een autisme spectrum stoornis is natuurlijk een van de vele stoornissen die een mens kan hebben, maar door de groeiende interesse in autisme spectrum stoornissen die plaats heeft gevonden in de afgelopen jaren is de interesse in kunstenaars met deze stoornis ook toegenomen.

Het is natuurlijk niet bij iedereen met een autisme spectrum stoornis bekend dat ze er een hebben, en zelfs als het bekend is wordt dit niet altijd naar de buitenwereld gecommuniceerd. De meeste mensen, en dus ook professionele kunstenaars, ontleen hun identiteit niet per definitie aan hun stoornissen. Daarom zijn er weinig academisch geschoolde kunstenaars waarvan bekend is dat ze een vastgestelde autisme spectrum stoornis hebben. Er zijn wel verschillende verenigingen speciaal voor kunstenaars met een autisme spectrum stoornis, zoals Akku e.V., maar lang niet iedereen sluit zich bij een vereniging aan. Het is daarom niet eenvoudig om een compleet beeld te krijgen van de kunst die gemaakt wordt door

kunstenaars met een autisme spectrum stoornis. In het werk van kunstenaars waarvan bekend is dat ze een autisme spectrum stoornis hebben zijn vaak typerende overeenkomsten te vinden. Het werk van de meeste kunstenaars met een autisme spectrum stoornis kenmerkt zich door een intense focus en concentratie. De beelden zijn vaak dwingend, herhalend, zeer gedetailleerd en op de werkelijkheid gebaseerd.⁹ Over het algemeen wordt vanuit de realiteit gewerkt, maar wel zoals de kunstenaar deze ervaart. Het werk is over het algemeen heel letterlijk. Subtekst en symboliek ontbreken vaak en ook emoties zijn over het algemeen geen thema. Dit is te verklaren doordat subtekst en emotie vaak geen belangrijke aspecten zijn van de belevingswereld van iemand met autisme spectrum stoornis. De disconnectie met de subtekst en emotiebeleving die kenmerkend zijn voor een autisme spectrum stoornis vertaalt zich zo ook naar de kunstzinnige uitingen.

In praktisch elke kunstzinnige discipline zijn kunstenaars met een autisme spectrum stoornis vertegenwoordigd. Om te zorgen dat we niet te ver van het thema van mijn eigen eindexamen en discipline afdwalen heb ik bewust gekozen om me te beperken tot kunstenaars die zich bezighouden met tekenen of schilderen.

Een van deze kunstenaars is Coen Ringeling. Hij maakt intens gedetailleerde en kleurrijke tekeningen van zijn eigen fantasiewerelden. Het perspectief in zijn werk is bewust incorrect en hij laat zich duidelijk inspireren door M.C. Escher. Elk detail is met enorme precisie aangebracht, maar van emotie is geen enkele sprake.¹⁰



Coen Ringeling, the M-pire, 2012.¹¹

Ook het werk van Fabian Puls kenmerkt zich door de precieze detaillering en het heldere kleurgebruik. Bij voorkeur werkt hij ook vanuit foto's om te zorgen dat zijn werk zo realistisch mogelijk is. Hij schildert de werkelijkheid en dat waar hij van houdt.¹² Er zit geen subtekst in zijn werk en ook van emotie is geen sprake. Hij schildert wat hij ziet.



Fabian Puls, De Passage in Den Haag, jaartal onbekend.¹³

Een uitzondering is Jeremy Sicile-Kira. Deze autistische kunstenaar heeft synesthesie. Dit betekent dat er een vermenging is van de zintuigen is. Dit kan zich bijvoorbeeld manifesteren als het proeven van kleuren of het zien van geluiden.¹⁴ De ongebruikelijke combinatie van zowel een autisme spectrum stoornis als synesthesie zorgt ervoor dat hij emoties als kleuren ziet. Als hij om zich heen kijkt ziet hij de emoties van anderen niet zo zeer aan hun houding of gezichtsuitdrukking, maar als een aura van kleuren om hen heen. Hij gebruikt dit ongebruikelijke vermogen om chaotische portretten van aura's te maken.¹⁵ Hierin wijkt hij dubbel af van de norm. Niet alleen verbeeldt hij emoties, maar is er ook minder minutieuze detaillering dan gebruikelijk is bij kunstenaars met een autisme spectrum stoornis. Zijn werk bestaat uit grove streken en lijnen. Waar zijn werk wel overeenkomt met dat van andere kunstenaars met een autisme spectrum stoornis is het kleurgebruik. Het valt op dat de meeste kunstenaars met een autisme spectrum stoornis een voorkeur hebben voor heldere kleuren.

Rechts:
Jeremy Sicile-Kira.
My mom the storyteller #2,
jaartal onbekend.¹⁶



Progressie in mijn eigen werk als kunstenaar met een autisme spectrum stoornis

Mijn eigen werk heeft, uiteraard, ook meerdere raakvlakken met het werk van andere kunstenaars met een autisme spectrum stoornis. Ik heb net zoals de meesten een voorkeur voor gedetailleerd werken waarbij het onderwerp helder en duidelijk wordt afgebeeld. Beeldend wordt er niet veel aan de verbeelding overgelaten. De focus ligt op één ding en de rest is chaos. Dit is vrij typerend voor autistisch denken. In mijn afstudeerproject wordt ook duidelijk dat ik, net zoals veel kunstenaars met een autisme spectrum stoornis, gebruik heb gemaakt van heldere kleuren ten behoeve van dit project.

Waar mijn werkt echter afwijkt is dat ik juist wel heel veel gebruik maak van symboliek. Ik beschouw symboliek als een taal. Deze kan, net zoals het leren van een gesproken taal of het emotioneel geladen communiceren met mensen zonder een autisme spectrum stoornis, aangeleerd worden.

Het typische is dat op het moment dat ik mijzelf echt heb leren kennen, waaronder het ontdekken van mijn autisme spectrum stoornis, deze beeldtaal en stijl zich bij mij ontwikkeld hebben. Naarmate ik mezelf beter begon te begrijpen, begon ik de rest van de wereld beter te begrijpen en begon ik te begrijpen

hoe ik mijzelf beeldend het beste kon uiten, getrouw aan mijn eigen belevingswereld. Ondanks dat mijn werk ten behoeve van het eindexamen heldere kleuren bevat is dit echter niet iets wat ik regelmatig gebruik. Ook hier wijkt het wederom af van de norm. Normaliter maak ik minimaal gebruik van kleur en gebruik ik rustige tonen. Ook dit is veranderd op het moment dat ik mijzelf beter ben gaan leren kennen. Voorheen gebruikte ik wel veel kleur op een relatief realistische manier. Tegenwoordig probeer ik met mijn werk vaak een statische rust uit te stralen. Deze staat van zijn is waar ik mezelf ook het prettigst bij voel. Wel ben ik steeds realistischer gaan werken. De vorm van mijn beelden is tegenwoordig minder abstract.

Mijn huidige werk staat in schril contrast met mijn werk van voor dit proces van zelfontdekking. Voorheen kwam mijn werk veel meer overeen met dat van andere kunstenaars met een autisme spectrum stoornis. Er was weinig tot geen subtekst en de kleuren waren fel en helder. Hieronder is deze verandering geïllustreerd met vier werken. De eerste twee zijn van voor 2012, het jaar waar mijn proces van diepere zelfontdekking echt begon. De laatste twee zijn van na 2012. De progressie is hier duidelijk in te zien.



voor 2012

Links:
Illustratie bij verhaal David Sedaris,
2011.

Rechts:
Illustratie voor kinderboekenfestival,
2010.

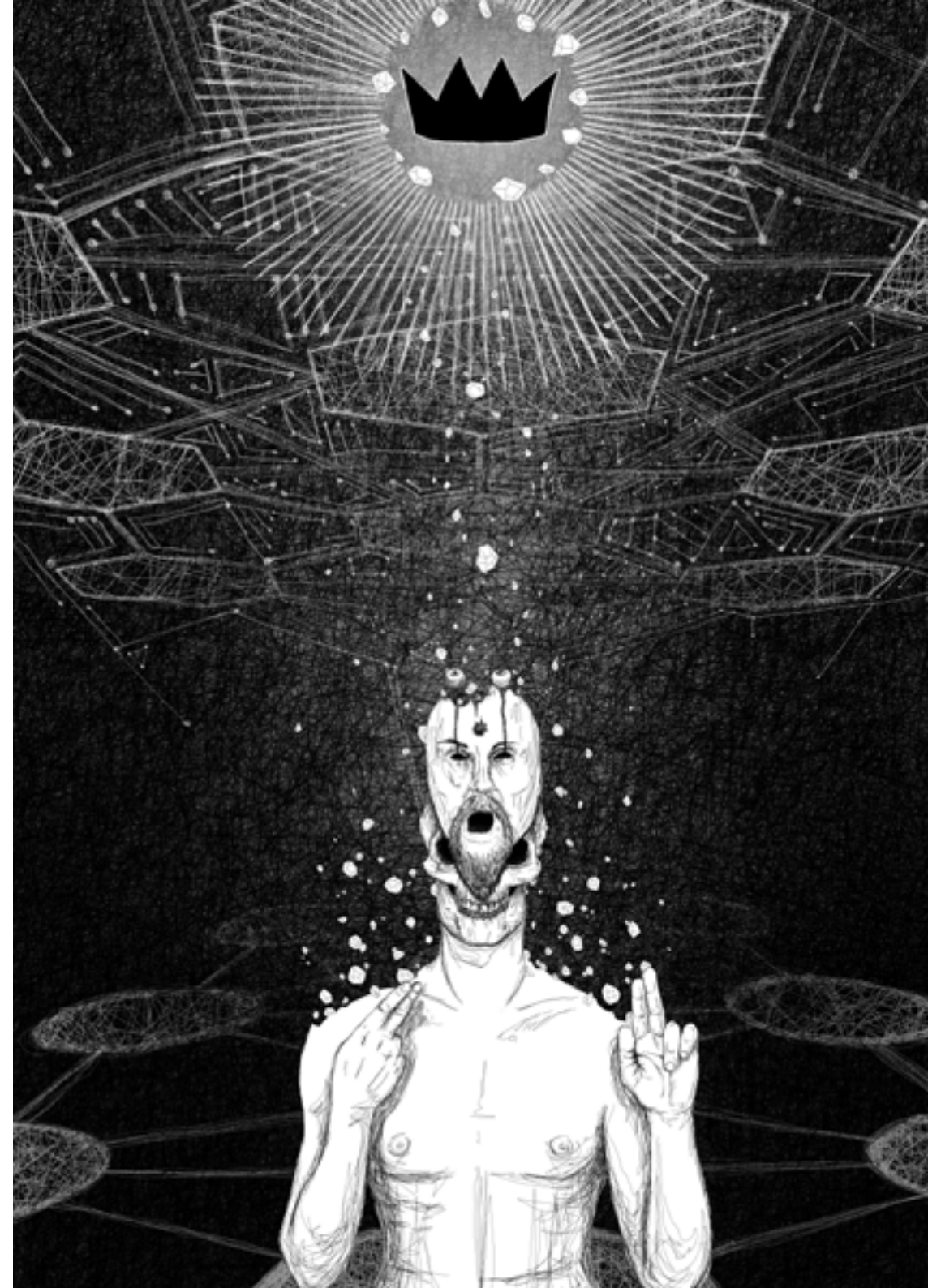




na 2012

Links:
Ex mors inradatio, 2016.

Rechts:
A shortcut to gnosis, 2016.



Het vak van illustratief vormgever is heel communicatief. Mede dankzij mijn studie heb ik mijn natuurlijk gebrek aan communicatieve vaardigheden kunnen aanvullen. Mijn werk is de standaard van kunst door mensen met een autisme spectrum stoornis daar, onder andere, door overstegen. Beeldend is het wel heel gedetailleerd en letterlijk, maar er is ook subtekst. De realiteit zoals deze letterlijk geobserveerd kan worden is niet datgene wat wordt afgebeeld. Mijn werk vertelt een verhaal of is een uiting van een abstract concept zoals, in het geval van dit project, emotie. Er wordt onvermijdelijk gewerkt vanuit een achtergrond met een autisme spectrum stoornis, maar mijn werk is wel communicatief. Het gegeven dat ik het syndroom van Asperger heb is van invloed op mijn werk, maar niet bepalend.

De meeste kunstenaars of illustratoren die emotie verbeelden doen dit letterlijk. De emotie zelf wordt afgebeeld en er wordt weinig gebruik gemaakt van symboliek om de boodschap over te brengen. Er zijn talloze voorbeelden te vinden in de kunstgeschiedenis van emotieverbeelding en van symboliek, maar deze twee concepten komen zelden samen. Dit werd duidelijk tijdens het onderzoek naar symbolen die emoties representeren. Het feit dat ik veel moeite heb moeten doen om voor sommige emoties symbolen te vinden bevestigt dit.

Basisemoties

Er wordt al lange tijd onderzoek gedaan naar emoties. De eerste die hier een studie aan heeft gewijd is Charles Darwin geweest in zijn boek ‘The expression of the emotions in man and animals’. Zoals velen was Paul Ekman (samen met Friesen & Ellsworth) geïnspireerd door Darwin. In de jaren ‘70 van de vorige eeuw heeft hij onderzoek gedaan naar de basisemoties die ieder mens vertoont, ongeacht afkomst of taal. Uit zijn onderzoek concludeert hij dat er zes basisemoties te onderscheiden zijn; vreugde, verdriet, verrassing, angst, woede en afschuw.¹⁷ Buiten de studies van Ekman zijn er uiteraard nog meer studies gedaan naar universele basisemoties. Er zijn in de andere studies vaak overeenkomsten te vinden met het werk van Ekman, maar ze wijken ook af. Zowel in het aantal basisemoties als in de basisemoties zelf. Hier ga ik verder op in in het hoofdstuk ‘Emoties en hun intensiteit’. Voor dit onderzoek en het beeldend werk houd ik echter de theorie van Ekman als basis aan. Hij wordt gezien als een van de moderne grondleggers van dit onderzoeksgebied.

Uiteraard zijn er meer emoties dan deze zes, maar deze zijn niet universeel en worden daarom niet als basisemoties geclassificeerd door Ekman. Andere emoties zijn een gevolg van de basisemotie die ervaren wordt. Daarbij is de persoonlijkheid en culturele achtergrond van de “voeler” ook van invloed. Deze emoties worden secundaire emoties genoemd.

Secundaire emoties

Het verschil tussen basisemoties en secundaire emoties is eenvoudig uit te leggen. Basisemoties zijn de eerste emoties die worden gevoeld door een externe invloed. Deze emoties zijn, in het geval van de zes basisemoties gespecificeerd door Paul Ekman, ook universeel.¹⁷ Secundaire emoties zijn emoties die worden gevoeld naar aanleiding van de basisemotie. Zij zijn de emotionele reactie op de basisemotie en geven diepte aan de emotiebeleving. Secundaire emoties kunnen ook sterker of zwakker worden naarmate tijd verstrijkt, waar basisemoties geen gradatie in intensiteit kennen. Secundaire emoties kunnen ook terugkeren, zelfs nadat de externe oorzaak verdwenen is. Basisemoties verdwijnen wel, als de externe oorzaak dit doet.¹⁸

Emoties en hun intensiteit

Naast de basisemoties, of primaire emoties, zoals gedefinieerd door Paul Ekman, zijn er ook gradaties in emoties, ook wel secundaire emoties genoemd. Door onder andere Phillip Shaver, Judith Schwartz, Donald Kirson en Gary O’Connor worden deze gradaties verder gespecificeerd. Anders dan bij Paul Ekman groeperen zij de secundaire emoties onder de categorieën; liefde, vreugde, verrassing, woede, verdriet en angst. Afschuw wordt door hen onder woede geplaatst als secundaire emotie.¹⁹

Gekeken naar het wiel van emoties van Robert Plutchik²⁰ worden de zes basisemoties van Paul Ekman echter wel allemaal als primaire emoties geclassificeerd, dus ook afschuw. Plutchik voegt hier echter nog als basisemoties anticipatie en vertrouwen aan toe. Zoals eerder vermeld houd ik in dit project de definitie van basisemoties van Paul Ekman aan. Om meer diepgang te bereiken worden de basisemoties van Ekman aangevuld met twee secundaire emoties zoals omschreven door Shaver e.a. en Plutchik.

Uit het overzicht van emoties van Shaver e.a. en Plutchik zijn de volgende secundaire emoties, gekoppeld aan hun basisemotie, gekozen:



Aan de hand van het wiel van emoties van Plutchik²⁰ en de grafiek opgesteld door Markus Drews²¹, welke grotendeels gebaseerd is op het wiel van emoties van Plutchik, kunnen de gradaties in intensiteit van de secundaire emoties afgelezen worden. De uitzonderingen hierop zijn de secundaire emoties van verdriet; lijden en teleurstelling, en de secundaire emotie afgunst. Deze drie secundaire emoties zijn niet opgenomen in de beide grafieken. Aan de hand van het schema van Shaver e.a.¹⁹ valt wel enigszins te herleiden wat de intensiteit van de secundaire emoties is. Aan de hand van deze drie bronnen kan het volgende geconcludeerd worden:

Primaire emotie	Secundaire emotie	Is deze secundaire emotie sterker of zwakker ten opzichte van de primaire emotie?
Vreugde	Opgewektheid Genot	Zwakker ²¹ Zwakker ²¹
Verdriet	Lijden Teleurstelling	Sterker ¹⁹ Zwakker ¹⁹
Verrassing	Verbazing Verwondering	Sterker ^{20 19} Sterker ¹⁹
Angst	Nervositeit Verschrikking	Zwakker ²⁰ Sterker ^{20 19}
Woede	Razernij Afgunst	Sterker ^{20 19} Zwakker ²¹
Afschuw	Afkeer Minachting	Sterker ^{20 19} Zwakker ²⁰



De kleuren van emotie

Kleur staat zonder twijfel in verbinding met onze emoties. Of het nu is omdat kleur onze emoties beïnvloedt, of omdat we kiezen om onze emoties te uiten met kleur, bijvoorbeeld in onze kledingkeuze. Kleuren roepen, over het algemeen genomen, niet direct emoties op, maar kunnen aanwezige emoties wel versterken of verzwakken. Het kan ons opzweepen als we een actieve kleur, zoals rood zien, of kalmeren, door bijvoorbeeld naar rustgevend blauw te kijken.

Er is ook wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de werking van kleuren op onze hersenen. Wetenschappers hebben aangetoond dat het kijken naar kleuren bepaalde gebieden in onze hersenen activeert. Ook is er ontdekt dat koele kleuren, zoals blauw, andere gebieden activeren dan warme kleuren, zoals rood. Dit betekent dat ongeacht de mate van invloed, onze hersenen wel degelijk anders werken in de aanwezigheid van kleuren. Onze gedachten, acties en emoties zijn dus altijd onder invloed van de kleuren in onze omgeving en laten ons de realiteit daarmee wisselend ervaren, zonder dat we ons daar direct bewust van zijn.²²

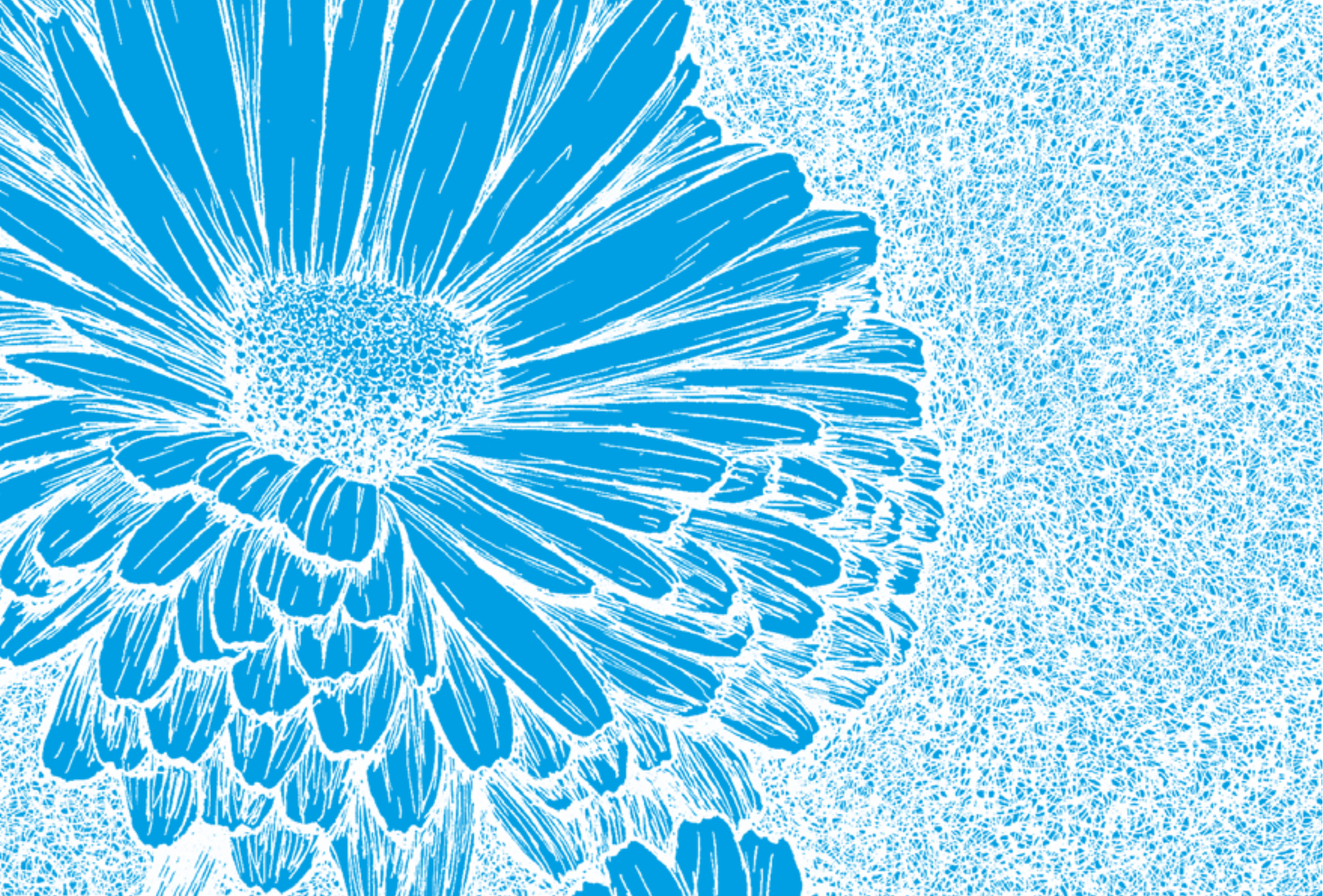
Omdat kleur uitwerking heeft op de gemoedstoestand kunnen kleuren gekoppeld worden aan emoties. Om de illustraties in het praktische gedeelte met elkaar te verbinden wordt aan elke basisemotie een kleur toegeschreven. Naar aanleiding van de intensiteit van de secundaire emotie, of deze sterker of zwakker is dan de basisemotie, wordt de kleurintensiteit versterkt of afgezwakt.



VREUGDE opgewektheid & genot

Bij vreugde kan al snel gedacht worden aan de kleur **geel**. Goethe omschrijft de kleur als volgt; *“In haar grootste zuiverheid is deze kleur altijd helder van aard en heeft ze een opgewekt, monter, licht prikkelend karakter. [...] Het oog wordt verblijd, het hart verruimd, het gemoed opgevrolijkt; [...].”*²³

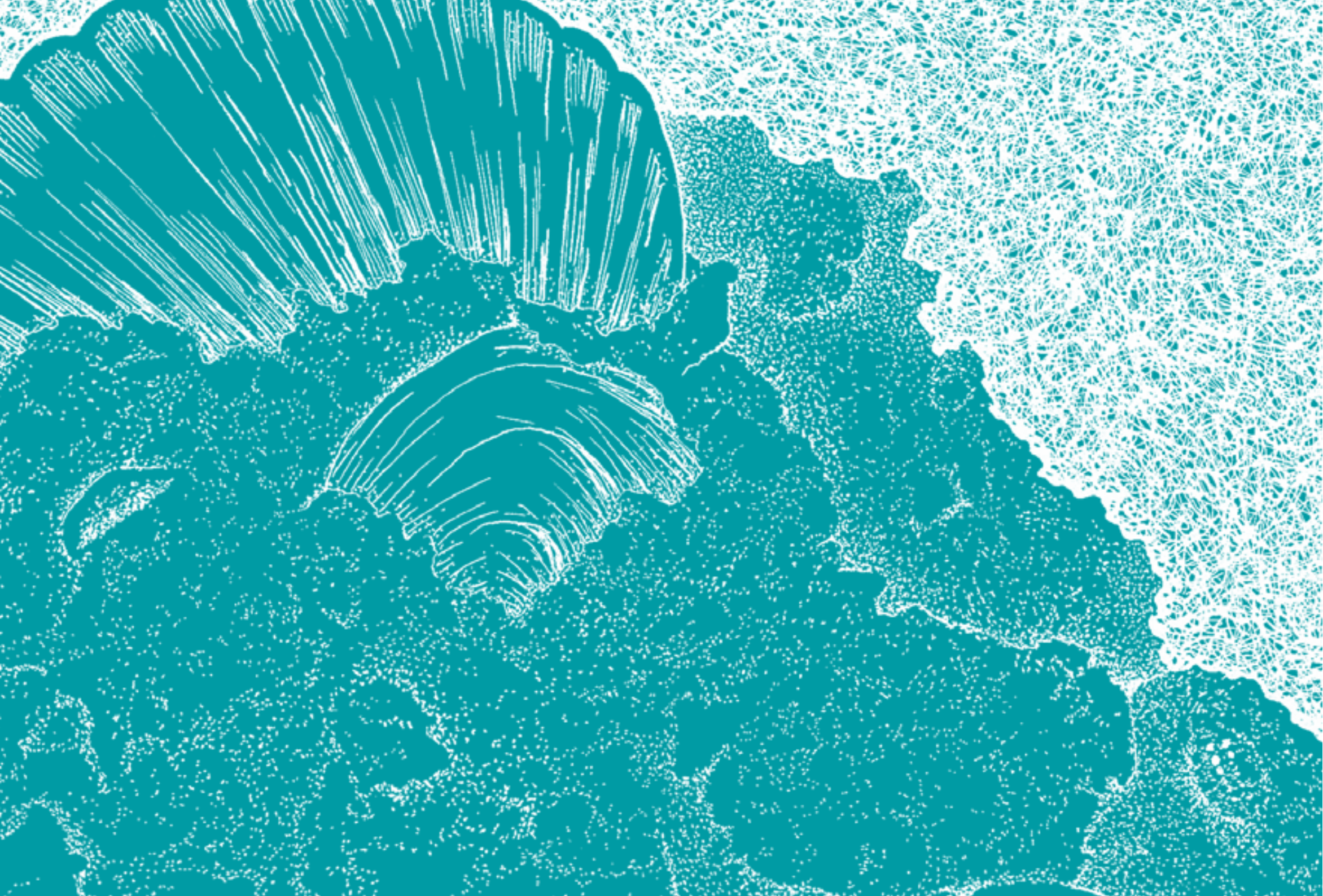
Er zijn ook meer dan genoeg referenties te vinden naar geel als symbool van vreugde buiten Goethe. Onder andere Jean-Gabriel Causse. Hij omschrijft geel als de kleur van de zon. Deze is nodig om vrolijk en goed gehumeurd te blijven. Geel (net als goud) wordt in de binnenhuisarchitectuur met succes en levensvreugde geassocieerd.²² Ulrich Beer stelt geel ook gelijk aan vreugde in zijn boek ‘Wat kleuren ons vertellen’. *“Geel is de kleur van het zonlicht en daarmee een voorwaarde van alle leven, [...].”*²⁴ Ook in het wiel van emoties van Robert Plutchik wordt vreugde als emotie gekoppeld aan de kleur geel.²⁰



VERDRIET lijden & teleurstelling

De kleur **blauw** wordt vaak geassocieerd met rust en frisheid, maar ook met verdriet. Als de naam van deze kleur naar het Engels wordt vertaald zegt het al veel. ‘Having the blues’ of ‘to feel blue’ betekent dat de betreffende persoon een treurige, gedeprimeerde of melancholische stemming heeft. Ook de muzieksoort Blues kan in verband gebracht worden met verdriet. Zeker in de vroege dagen van deze muziek ging het vaak over het leed en de zorgen van de Afro-Amerikaanse gemeenschap. Blauw is de kleur van de melancholie en daarmee ook van verdriet.²⁴

Goethe beschrijft blauw als een kleur met een wijkend, leeg, koud, passief en enigszins droef karakter.²³ Ook Jean-Gabriel Causse associeert de kleur blauw met verdriet. Volgens hem wordt er in meerdere culturen deze betekenis toegekend aan de kleur, niet alleen in de Engelstalige gemeenschap. Over de hele wereld wordt blauw in verband gebracht met de emotie verdriet.²² Net zoals vreugde en geel aan elkaar worden gekoppeld, worden blauw en verdriet ook aan elkaar gekoppeld door Plutchik in zijn wiel van emoties.²⁰



VERRASSING verbazing & verwondering

Als we naar het wiel van emoties van Robert Plutchik kijken wordt verrassing als emotie gekoppeld aan naar groen neigend licht blauw. Net iets blauwer dan turkoois.²⁰ Dit **blauw turkoois** kan dus als symbolische kleur dienen voor verrassing als emotie.

Verrassing als emotie is, in tegenstelling tot de andere emoties, neutraal van karakter. Een verrassing kan zowel positief als negatief zijn. Volgens Jean-Gabriel Causse is turkoois echter een positieve kleur. Deze kleur symboliseert hoop, jeugd, harmonie met het leven en de lente.²² Ook Goethe is te spreken over de combinatie van geel en blauw. Hij schrijft het volgende over de kleur groen: *“Ons oog vindt daarin een werkelijke bevrediging.”*²³ Aangezien blauw turkoois meer naar blauw neigt dan naar groen heeft het ook eigenschappen van de kleur blauw. De passiviteit, kilte en rust. Deze kleur heeft een meer melancholisch karakter dan het frisse en levendige groen. Hier zit ook weer die mooie tegenstelling in die de emotie verrassing heeft. Het heeft zowel een positief als een negatief karakter.



ANGST

nervositeit & verschrikking

In zijn boek ‘de verbazingwekkende invloed van kleuren’ koppelt Jean-Gabriel Causse de kleur **paars** aan angst.²² Waar hij dit precies vandaan haalt valt moeilijk te traceren, ondanks dat er meerdere bronnen genoemd worden. De enige referenties in het boek zijn dat paars angst wegneemt en concentratie bevordert. In Azië zou de kleur wel angst aanjagen, maar waarom dit is wordt niet duidelijk gemaakt. Jean-Gabriel Causse kan echter als autoriteit gezien worden op het gebied van kleuren, dus de keuze voor paars als symbolische kleur voor angst is wel gegrond.

De associatie is ook niet onlogisch. Paars is immers een combinatie van blauw en rood. Blauw wordt door Goethe omschreven als een kleur met kracht, maar ook met een negatieve lading. Het geeft een prikkel, maar brengt tegelijk rust. De kleur trekt mee maar staat ook voor een zekere passiviteit. Door het toevoegen van rood zal het effect van blauw intensiveren. Het krijgt een iets actievere lading, maar blijft tegelijk ook passief en maakt onrustig.²³ Deze reactie valt gemakkelijk in verband te brengen met de menselijke reactie bij angst; het vluchten, vechten of bevriezen. Waar bij vechten al snel doorslaat naar woede, is het vluchten wel een actie, maar een met weinig gevolgen. Bevriezen een duidelijk passieve reactie in een prikkelende situatie.

Goethe noemt nergens direct de kleur paars, maar noemt deze roodblauw en blauwrood. Volgens hem maken beide kleuren onrustig, maar is blauwrood een intensivering hier van.²³ De kleur paars die symbool staat voor angst zou dus meer in de richting van violet of indigo moeten worden gezocht, dan richting magenta of purper.

In tegenstelling tot de eerder genoemde emoties, koppelt Robert Plutchik angst niet aan paars, maar aan groen.²⁰ In andere literatuur valt hier echter weinig onderbouwing voor te vinden, dus blijf ik bij paars als symbolische kleur voor angst.



WOEDE razernij & afgunst

De kleur die door de meeste mensen als eerst geassocieerd wordt met woede is de kleur **rood**. Rood is de kleur van gevaar en woede, maar ook van passie, liefde, seks en macht. Deze kleur roept sterke gevoelens op, ongeacht of deze naar het positieve of negatieve neigen.²⁵ Woede is een krachtige emotie waar rood in al haar intensiteit goed bij past.

We kennen in de Nederlandse taal ook de uitdrukking rood aanlopen en een rode waas voor de ogen krijgen als synoniemen voor kwaad of zelfs woedend worden. Ook het voorhouden van een rode lap bij een stier staat gelijk aan het uitlokken van razernij. In het wiel van Plutchik worden zelfs alle drie de emoties, de basisemotie en twee secundaire emoties, aan rood gekoppeld.²⁰

Jean-Gabriel Causse komt in zijn boek ‘De verbazingwekkende invloed van kleuren’ met een leuke anekdote over het gebruik van de kleur rood.

‘Als contact met extern publiek roerig is, moet rood formeel worden verboden. Ik denk dan vooral aan bepaalde overheidsinstellingen. Op een dag ben ik mijn scooter gaan ophalen die was weggesleept. Achter het bureau van de ongelukkige beambte hing een mooie, overwegend rode poster. Die miste zijn effect niet: de drie mensen voor me wilden wel met de arme agent op de vuist gaan.’²²

De rode kleur van de poster werkte in dit verhaal als de rode lap voor een stier. De kleur maakte de al geagiteerde mensen nog meer opgewonden en gepassioneerd, waardoor de agitatie doorsloeg naar woede.



AFSCHUW afkeer & minachting

Afschuw is door Robert Plutchik gekoppeld met paars, maar minachting valt volgens hem tussen rood en paars in.²⁰ Waar blauwrood paars staat voor angst, zou **roodblauw paars** dus kunnen staan voor afschuw en zijn secundaire emoties. Hierbij kan gedacht worden aan kleuren als magenta en purper.

Aangezien deze kleur zo dicht bij het paars ligt, wat symbool staat voor angst, komt veel van het gedachtegoed achter deze kleuren ook overeen. Waar blauw omschreven wordt als een kleur die mee trekt en prikkelt, maar met een passief karakter²³, wordt rood juist omschreven als een activerende kleur die veel heftige emoties oproept.²⁵ Dit past prima bij de emotie afschuw, aangezien dit een erg sterke negatieve emotie is, maar niet een die direct tot actie oproept, mits deze nodig is uit eigen bescherming. Denk hierbij aan het zien van iets wat walgelijk wordt gevonden. Het is onprettig om naar te kijken, maar zolang het ons niet aanraakt, is er niet echt een probleem.

Aan de hand van het onderzoek naar de gradatie in intensiteit van zowel de basis- als secundaire emoties kunnen de kleuren en hun intensiteit toegekend worden aan elke emotie op zich. De resultaten hiervan zijn te lezen in het vorige hoofdstuk 'Emoties en hun intensiteit'. In het tabel hieronder is dit nogmaals verbeeld met behulp van de kleuren die eerder bepaald zijn. De basisemoties en de bijbehorende secundaire emoties zijn gerangschikt van sterk naar zwak. Hoe sterker de emotie, hoe hoger de intensiteit van de kleur.

<u>VREUGDE</u> opgewektheid genot	lijden <u>VERDRIET</u> teleurstelling	verbazing verwondering <u>VERRASSING</u>
verschrikking <u>ANGST</u> nervositeit	razernij <u>WOEDE</u> afgunst	afkeer <u>AFSCHUW</u> minachting

Symbolische weergaven van emoties

Het onderzoek naar gedocumenteerde symbolen voor emoties bleek niet eenvoudig. Voor de meest gangbare positieve emoties (zoals vreugde) was genoeg te vinden, maar voor veel emoties met een negatieve lading was er weinig. Wat er te vinden was was ook vaak complex en omvatte de emotie niet in zijn volledigheid. Daar waar ik geen direct gedocumenteerde symbolische weergave van de emoties heb kunnen vinden, leek het me de beste oplossing om door gedocumenteerde associatie zelf een symbool te vinden. Elk symbool waar een betekenis aan is gegeven heeft dit gekregen omdat iemand dit, al dan niet door associatie, heeft bedacht. Mijns inziens geeft deze redenering, mits gedocumenteerd, ook validiteit aan de symbolen. Omdat voor een redelijk aantal emoties dus geen directe symbolen waren heeft dit onderzoek een meerwaarde, boven op de waarde die het heeft als visuele inspiratie. Het is een toevoeging aan ons gemeenschappelijk symbolen lexicon. Een symbool kan zijn volledige potentie pas bereiken als deze als zodanig wordt herkend door de toeschouwer. Daarvoor is het nodig dat het desbetreffende symbool als concept onderdeel van ons gezamenlijk bewustzijn is. Veel van de onderstaande symbolen zullen dit nu nog niet zijn, maar hebben wel de potentie om dit te bereiken.

De documentatie in het toekennen van symbolen is dus van groot belang, ongeacht of het al bestaande symbolen waren of symbolen die ik zelf door associatie heb toegekend aan de emoties. De documentatie geeft extra gewicht aan de symbolen en trekt het, voor een deel, uit mijn eigen persoonlijke sfeer. Hieronder heb ik beschreven welk symbool aan welke emotie is toegekend en waar dit op gebaseerd is.



Vreugde

Vreugde is een van de emoties geweest waar ik de meeste symbolen voor heb kunnen vinden. Naast dat het een basisemotie is, en dus een directere lijn heeft met de emotiebeleving van veel mensen, spreekt deze emotie door zijn positieve karakter ook erg aan. De combinatie van deze twee elementen heeft er voor gezorgd dat ik genoeg keuze had in symbolische weergaven van deze emotie. Uiteindelijk heb ik gekozen om de **twee eksters** uit te beelden.

David Fontana heeft in zijn boek ‘De geheime taal van symbolen: een geïllustreerde gids met verborgen betekenissen’ het volgende geschreven; “*Ekster. Zijn bonte verendek, grotendeels zwart-wit, maakt de ekster een ambivalent lid van de (zwarte) kraaienfamilie. Volgens een oud bijgeloof brengt één ekster ongeluk, en twee eksters zorgen voor plezier. [...] In China is de ekster (xi) een geluksbrenger: [...].*”²⁶ Deze omschrijving leent zich mijns inziens heel goed voor de emotie vreugde. De contradictie tussen één en twee eksters geeft ook een extra laag aan het symbool.

Andere symbolen voor vreugde zijn:

Wilde marjolein²⁷

Wunjo²⁸

Vlinder²⁹

Dolfijn³⁰

Libelle³¹

Kolibrie³¹



Opgewektheid

De keuzes die ik had voor symbolische weergaven van opgewektheid waren een stuk beperkter dan die bij de bijbehorende basisemotie vreugde. Als symbool voor opgewektheid heb ik de bloem **gerbera** gekozen. In 'De Victoriaanse taal van bloemen' staat een overzicht van planten die in die tijd gebruikt werden om op subtiële manier intenties en emoties over te brengen aan anderen. De gerbera wordt daarbij genoemd als symbool voor opgewektheid.²⁷

Een ander symbool voor opgewektheid is:

Zonnebloem³³

Genot

Een symbool voor genot in het algemeen vinden was niet eenvoudig. De meeste symbolen die ik gevonden heb waren specifiek gelinkt aan seksueel genot. Deze secundaire emotie omvat echter meer dan alleen het genot wat uit een seksuele daad gehaald kan worden. Ook andere ervaringen kunnen deze emotie opwekken; het samenzijn met geliefden, het aanschouwen van iets wat als mooi bevonden wordt, of een goede maaltijd. In mijn zoektocht ben ik bij de rune **Jera** uitgekomen. In het boek 'Runentekens' van Francis Melville wordt genot als betekenis toegekend aan deze rune. Verder wordt vermeld dat deze rune correspondeert met het kruid **rozemarijn**.²⁸ De combinatie van deze twee elementen staan hiermee symbool voor genot.

Andere symbolen voor genot zijn:

Ingwaz²⁸
Bekers IX³⁴



Verdriet

Verdriet is een basisemotie met een duidelijk negatieve lading. Toch hebben de symbolen die ik heb gevonden bij deze emotie dit niet vanuit zichzelf. Het best gedocumenteerde symbool wat ik heb gevonden voor de emotie verdriet is de **goudsbloem** (calendula). In 'De Victoriaanse taal van bloemen' wordt de goudsbloem als volgt omschreven: *"De goudsbloem is een vrolijke bloem met een warmoranje of goudgele kleur en een open en eerlijke vorm. Toch heeft de bloem een treurige betekenis. [...] Leed en verdriet zijn de emoties waarmee de goudsbloem wordt geassocieerd."*²⁷

Andere symbolen voor verdriet zijn:

Aloë Vera²⁷
Blote borst³⁵
Bekers V³⁶

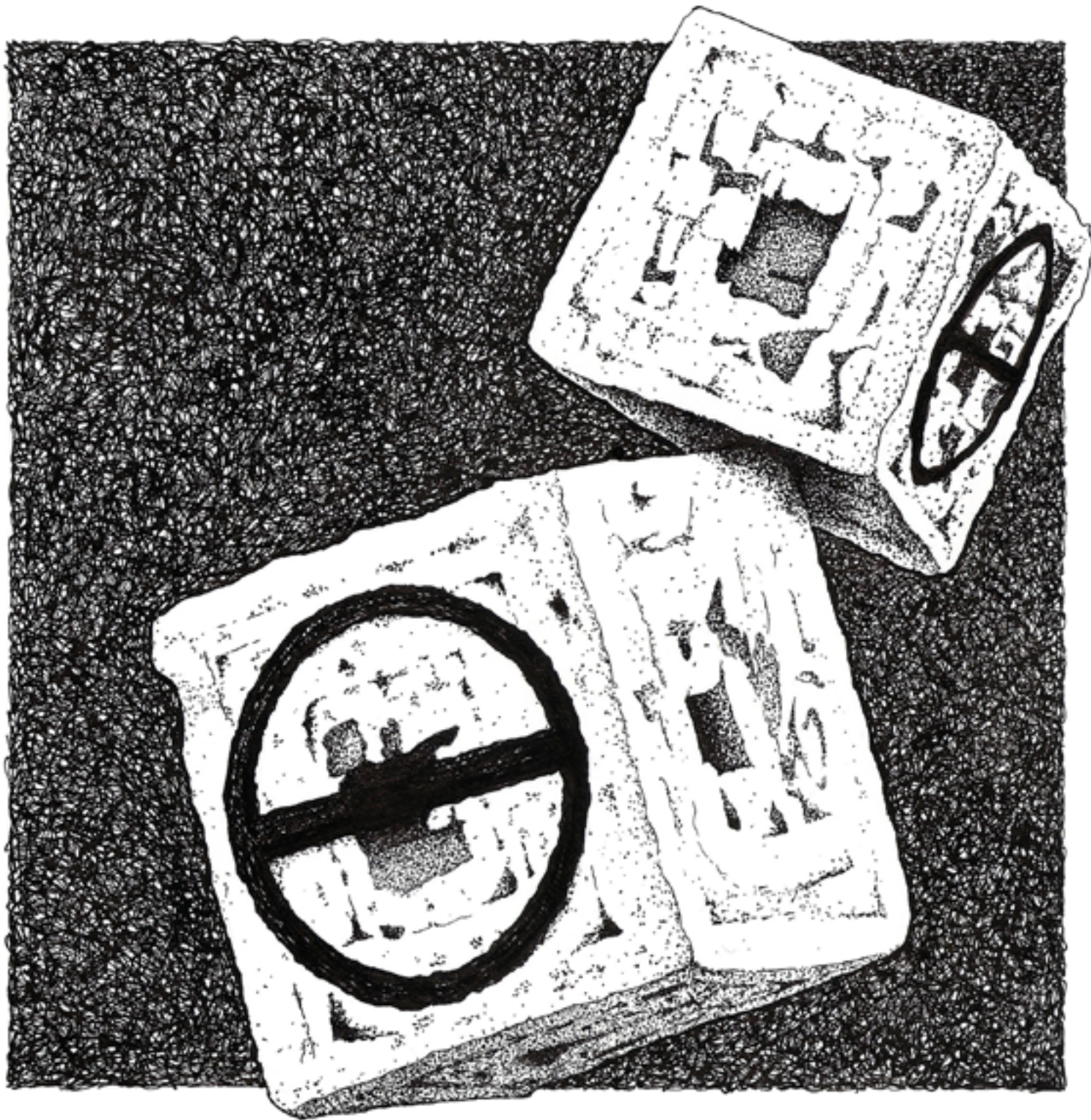


Lijden

De emotie lijden wordt qua symboliek in de Westerse wereld vrijwel altijd verbonden aan Jezus Christus. De beste symbolen die ik voor deze emotie heb kunnen vinden staan allemaal in verbinding met hem en het Christendom. Een van deze symbolen is de **goudvink**. Dit vogeltje is in de kunstgeschiedenis meermaals gebruikt om het lijden van Christus te symboliseren. “Het Christuskind houdt soms een vogel vast, vaak een goudvink, als teken van zijn Lijden. Op Rafaels ‘Madonna van de goudvink’³⁷ streelt hij de vogel, maar op de ‘Taddei Tondo’³⁸ van Michelangelo deinst hij ervoor terug.”³⁵

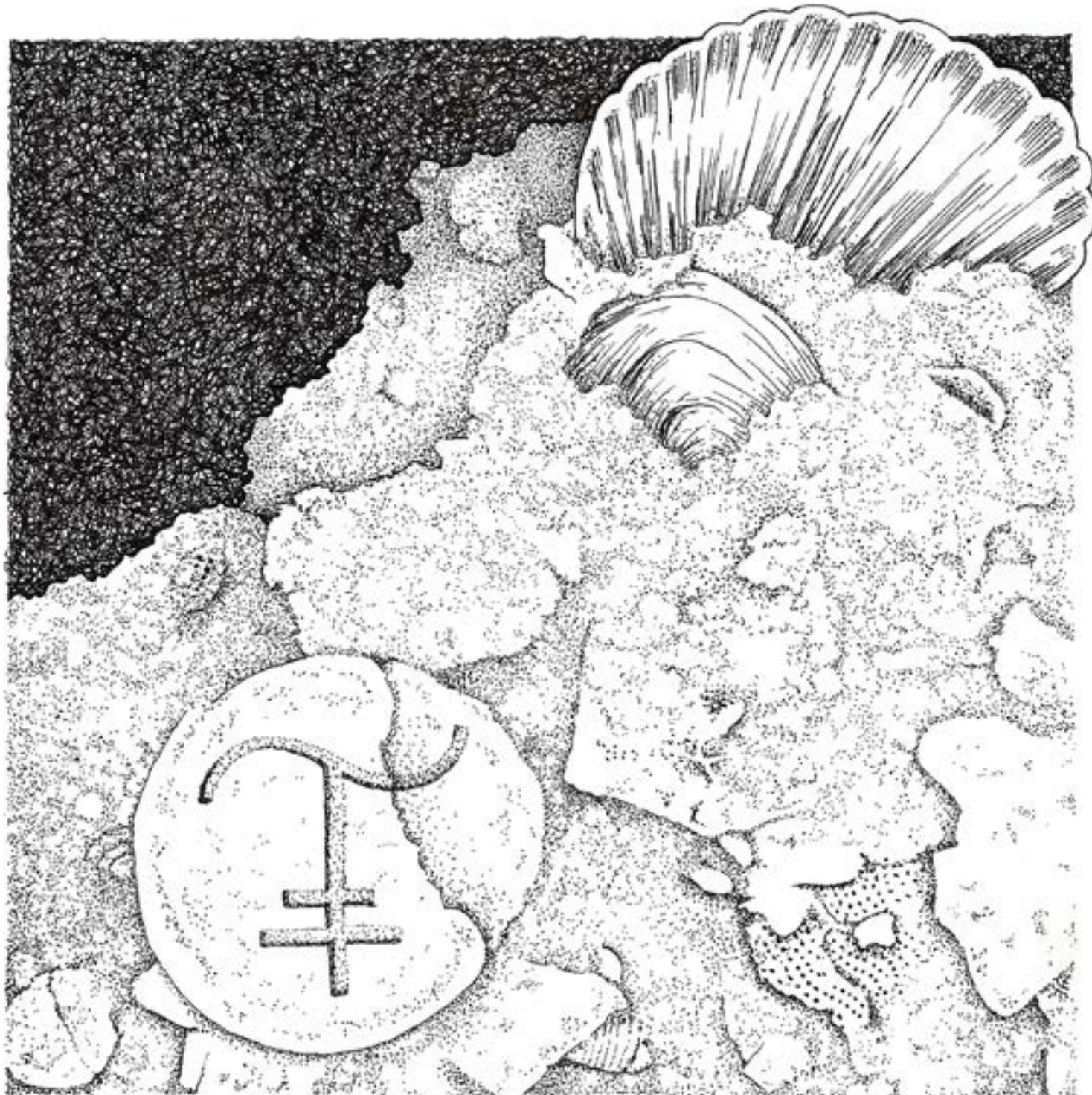
Andere symbolen voor lijden zijn:

Anjer³⁹
Distel³⁹



Teleurstelling

Teleurstelling was een van de emoties waarbij ik moeite had om een symbool te vinden. Uiteindelijk is het ook niet gelukt om een al bestaand symbool te vinden dat teleurstelling direct vertegenwoordigt. Door associatie heb ik echter wel een passend symbool kunnen vinden, **zout**. In 'Van Anima tot Zeus' staat het volgende geschreven: *"Zout is een symbool van de onvergankelijke essentie van het leven. Dit leven wordt echter verkregen door de bitterheid van zoute tranen, teleurstellingen, verdriet en het blijven drijven in een zee van de emoties. Met deze ervaringen verwerft men inzicht. Wanneer het lichaam is ontbonden, blijven de zouten als laatste rest over."*⁴⁰ Aangezien het leven, onder andere, verkregen wordt door teleurstellingen kan zout dus symbool staan voor deze emotie. Een zoutkorrel op zich is echter een onduidelijk symbool. Aan de vorm zal men over het algemeen niet kunnen afleiden dat het zout betreft. Een meer specifiek symbool voor zout kan wel gevonden in de alchemie. Het teken ⁴¹ staat symbool voor dit mineraal. De combinatie van een zoutkorrel met het alchemistische teken kan dienst doen als symbool voor teleurstelling.



Verrassing

Verrassing is een basisemotie waarbij minder nuance te ontdekken valt dan bij de andere basisemoties. De secundaire emoties die onder deze basisemotie vallen zijn in betekenis ook redelijk gelijk aan die van de basisemotie. Dit gebrek aan duidelijk onderscheid maakt het een stuk lastiger om specifieke symbolen te vinden voor alle drie de emoties. Voor verrassing als basisemotie ben ik uiteindelijk bij **kalksteen** uitgekomen. Dit gesteente heeft de beste documentatie wat betreft zijn associatie met de emotie verrassing. In 'Van Anima tot Zeus' staat het volgende: "*Calcinatio. (L. calx, kalksteen.) Verkalking. Het beginstadium van het alchemistische proces, waarin getracht wordt de uitgangsstof te vinden, prima materia. De betekenis komt overeen met verrassing.*"⁴⁰ Uit deze tekst wordt duidelijk dat in de alchemie verkalking gelijk staat aan verrassing. Om dit symbool, net zoals bij het symbool zout, wat duidelijker weer te geven kan het alchemistische teken ⁴¹ gebruikt worden.

Andere symbolen voor verrassing zijn:

Hortensia⁴²
Staven VIII⁴³

Verbazing

De enige symbolische referentie naar verbazing die ik heb kunnen vinden komt uit het Tarot. Er wordt geopperd dat als **bekers VII**⁴⁴ wordt getrokken bij een lezing dit, onder andere, voor verbazing staat. In 'Tarot for Writers' wordt de volgende betekenis gegeven aan deze kaart: *"De Zeven van Bekers is een kaart van verwondering, verbazing, en verlangen."*⁴⁵ Hiermee komt deze kaart ook in aanmerking als symbool voor verwondering, maar hier heb ik een ander symbool aan toegekend zoals te lezen is in de volgende paragraaf.





Verwondering

Ook bij de emotie verwondering kwam de enige verwijzing ook weer uit het Tarot, namelijk de kaart **de Dwaas**.⁴⁶ Deze kaart staat in principe voor naïviteit, maar is ook een referentie naar het innerlijke kind. Hier worden de betekenissen van verwondering, ontvankelijkheid, naïviteit en een levenslustige zorgeloosheid aan toegeschreven.⁴⁷



Angst

Angst is een emotie die bij veel mensen erg tot de verbeelding spreekt. Ondanks dat zijn er toch relatief weinig symbolen die angst als algemene emotie verbeelden. De meeste symbolen waren een stuk specifiek, in de zin dat ze de angst voor een bepaald onderwerp symboliseren. Een symbool dat iets algemener is, in de zin dat het angst aanjaagt in plaats van dat het een specifiek soort angst symboliseert, is de verschrikkelijke moeder. Zij is de tegenpool van de goede moeder in het moederarchetype. Waar de verschrikkelijke moeder voornamelijk een concept is in de westerse samenleving, heeft zij in oosten wel degelijk een vorm gekregen, de godin **Kali**. Zij is de Hindoe godin van de dood en beschermster van de kosmos. Ze wordt als volgt omschreven: *“Ze ziet zwart als door de dood ingewijd en haar tong hangt naar buiten om de werelden op te likken. Haar tanden zijn afschuwelijke slagatanden.”*⁴⁰. Met een verschijning als deze is ze met recht angstaanjagend te noemen.

Andere symbolen voor angst zijn:

Duister woud³⁹
Wolf⁴⁸

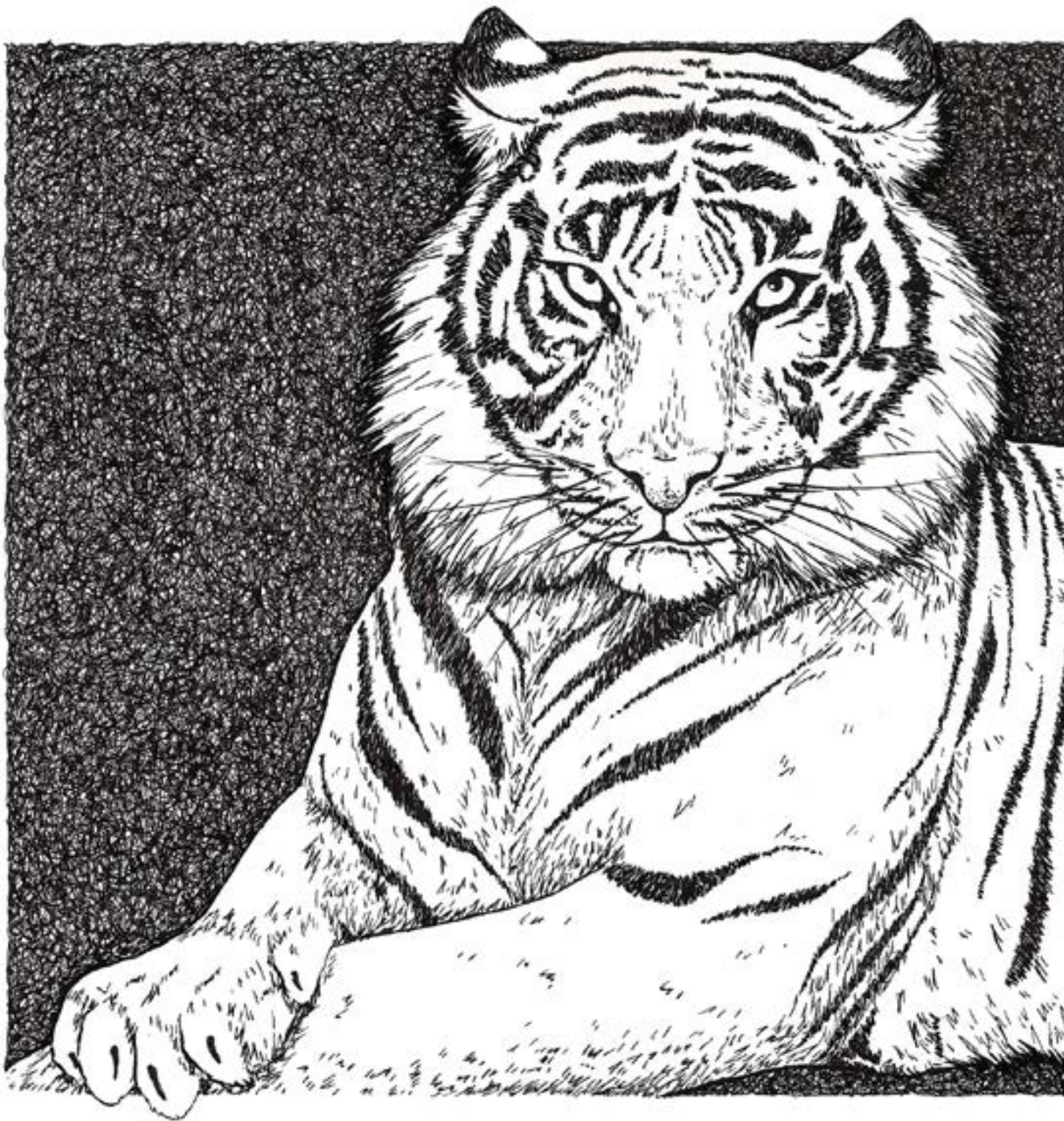


Nervositeit

Om een symbool voor nervositeit te vinden heb ik een flink uitstapje door associatie moeten maken. Voor deze emotie bestaat geen kant en klaar symbool. Nervositeit kan veroorzaakt worden in dieren als zij vergiftigd worden met strychnine.⁴⁹ Strychnine kan gewonnen worden uit de plant **braaknoot** (*Strychnos nux-vomica*).⁵⁰ Zodoende valt te redeneren dat braaknoot, ondanks dat het geen gedocumenteerd symbool is voor nervositeit, zich hier wel voor leent.

Verschrikking

Voor verschrikking is er ook geen direct symbool, maar wel een godheid die dit letterlijk vertegenwoordigt; **Deimos**. Hij is de god van verschrikking uit de Griekse oudheid. Deimos als godheid is een weinig concreet symbool, aangezien zijn verschijning als god weinig karakteristiek is. Zijn naam is wel toegekend aan een meer herkenbaar type object, één van de twee manen van de planeet Mars.⁵¹ Het astrologische teken voor deze maan is ♄ en kan, samen met de maan zelf, als symbool staan voor verschrikking in plaats van de god zelf.⁵²



Woede

In tegenstelling tot de meeste andere emoties met een negatief karakter waren er voor woede als basisemotie wel directe symbolen te vinden. Waarschijnlijk omdat deze emotie sterk tot de verbeelding spreekt. Er zijn genoeg symbolen die woede in een bepaalde vorm symboliseren, maar de **tijger** was de meest algemene. De nadruk ligt bij de tijger als totemdier op het ervaren van rauwe emoties, en in het specifiek van agressie of woede gericht tegen jou of een ander.⁵³

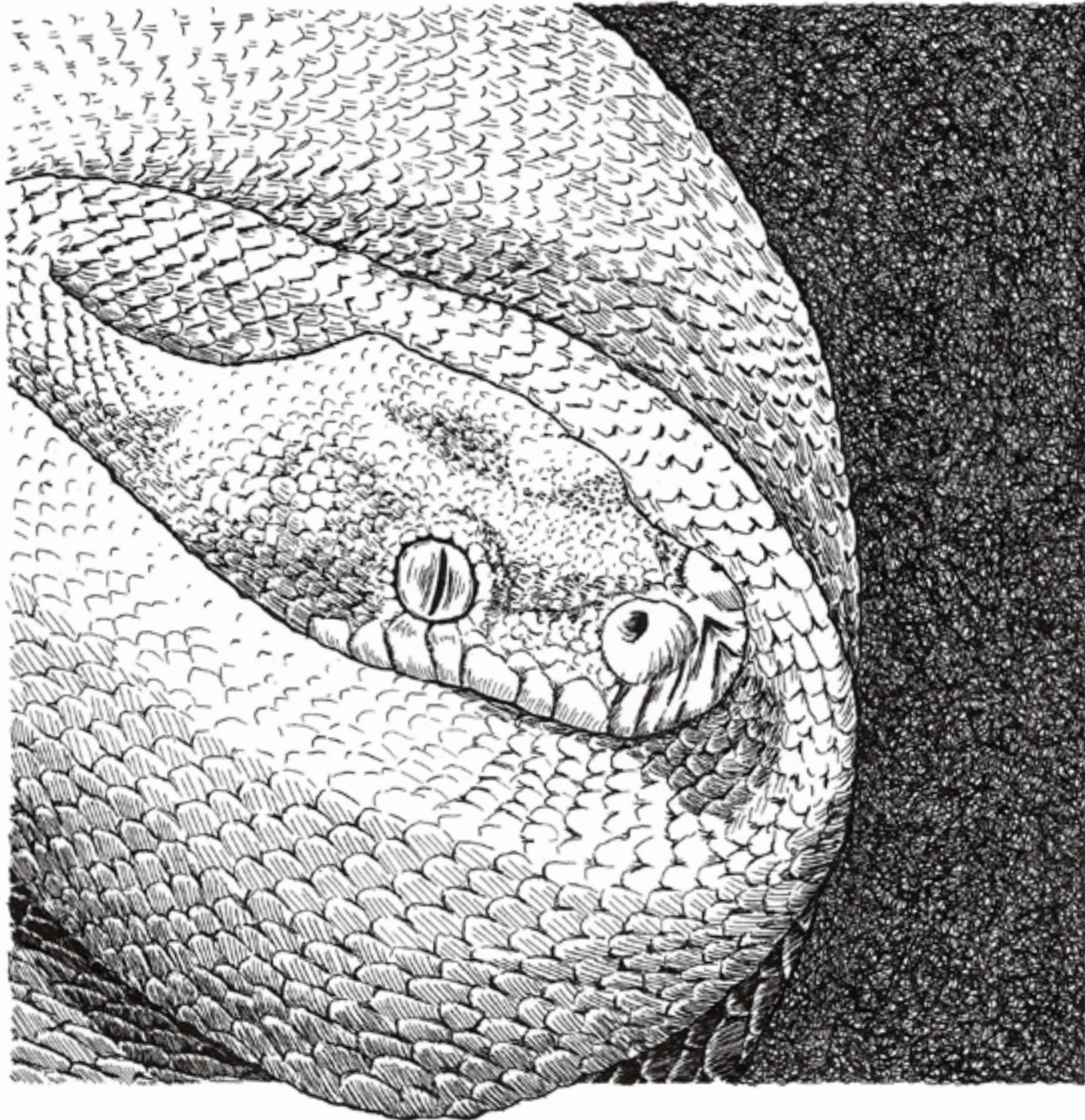
Andere symbolen voor woede zijn:

Pioen²⁷
Zwijn²⁶
Blote borst³⁵
Leeuw⁵⁴
Wodan⁴⁰



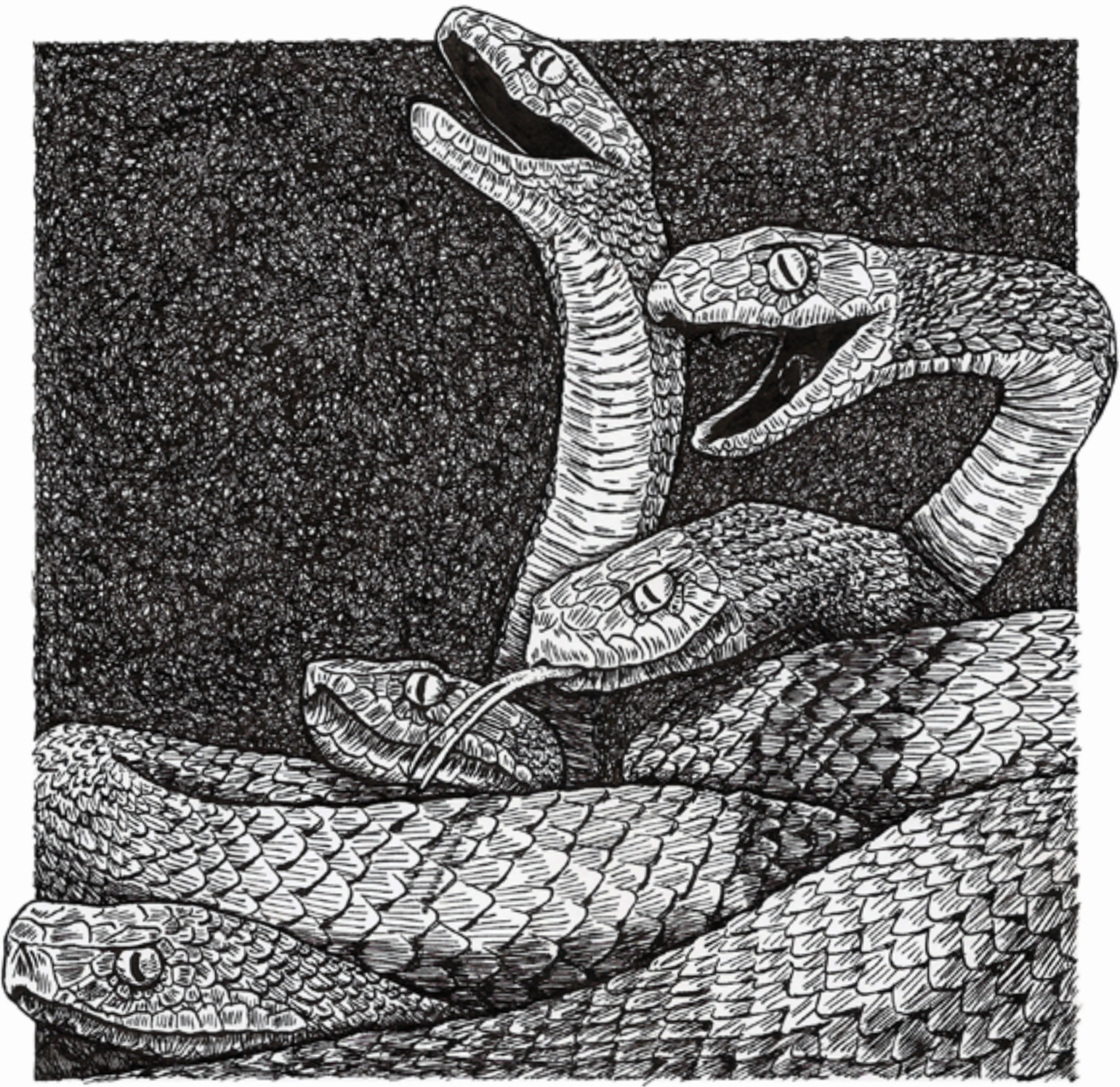
Razernij

Voor razernij geldt niet hetzelfde als voor woede, in de zin dat er weinig directe symbolen te vinden zijn. Toch is er een passend symbool voor deze extreme nuance van de woede, namelijk de **krokodil**. De symbolische betekenis van de krokodil wordt in 'Van Anima tot Zeus' als volgt omschreven: *"Dit grote waterreptiel is met zijn symboolbetekenissen verwant aan de draak en de slang Leviathan. Dit in historische tijden in de Nijl, tropisch Afrika en India voorkomende dier symboliseert razernij, het kwaad, huichelachtigheid, tirannie, dood, de ziel van de duisternis, wellust en vraatzucht."*⁴⁰



Afgunst

Als er één dier is waar veel symboliek aan verbonden is, is het wel de **slang**. Over de hele wereld is dit dier verweven in mythes, legendes en religie. Door de grote verscheidenheid aan culturele achtergronden staat de slang symbool voor een groot onderscheid aan zaken. Eén van die zaken is de emotie afgunst. In het midden van de khilkor, een Tibetaanse mandala, is de eenheid van de drie wereldbeginselen afgebeeld. Naast het varken en de haan, is de slang hier één van. In deze drie-eenheid staat de slang symbool voor haat, nijd en afgunst.⁴⁰ Niet alleen staat de slang dus direct symbool voor afgunst, maar alle drie deze emoties vallen onder de basisemotie woede. Hierdoor is de slang een heel geschikt symbool.



Afschuw

Ook een symbool voor afschuw vinden is niet eenvoudig geweest. In mijn onderzoek ben ik er echter achter gekomen dat ik niet de eerste ben die voor deze emotie een symbool heeft gezocht. In zijn boek ‘The Hydra’s Tale: Imagining Disgust’ heeft R. Rawdon Wilson de Hydra als symbool voor de afschuw gekozen. In zijn boek schrijft hij: *“Ik heb het figuur van de Hydra gekozen, een mythologisch dier dat er om bekend staat zich in moerassen te begeven en om haar verschrikkelijke stank (miasmatische uitwasemingen in elke zin), maar ook om haar groteske vruchtbaarheid, om als overkoepelend symbool te dienen voor deze studie. De Hydra, een monster met diverse delen, suggereert een belangrijk aspect van de fenomenologie van afschuw.”*⁵⁵ Wilson heeft de **Hydra** gekozen als symbool voor zijn studie naar afschuw en bij gebrek aan een gangbaar symbool is de keuze van Wilson uitstekend. Het uiterlijk en het karakter van de Hydra passen goed bij de emotie afschuw. Ik heb er dan ook geen bezwaar tegen om deze keuze over te nemen en de Hydra ook als visueel symbool te gebruiken.

Afkeer

Net als bij de emotie nervositeit was er voor de emotie afkeer geen direct symbool te vinden. Dankzij associatie ben ik toch tot een resultaat kunnen komen. Dvesha staat in het Boeddhisme voor 'Gevoelens van afkeer, haat en vijandschap'.⁴⁰ Het is één van de 'drie giften', of 'drie ongezonde wortels'.⁵⁶ Door een combinatie van deze begrippen zou een giftige wortel symbool kunnen staan voor de emotie afkeer. Er is genoeg keus aan planten met giftige wortels.⁵⁷ Mijn keus is gevallen op **Veratrum**, de botanische naam voor een familie planten waaronder ook de witte nieswortel valt.⁵⁸ Ik heb voor deze plant gekozen aangezien deze uit de lijst met meest geschikte kandidaten ook voorkomt in Azië. Gezien de Boeddhistische, en daarmee geografische, achtergrond van dvesha lag deze keus het meest voor de hand.

Minachting

Zoals het geval is bij veel symbolen is ook het symbool voor minachting een plant, namelijk de gele **anjer**. In 'De Victoriaanse taal van bloemen' worden verschillende betekenissen toegeschreven aan anjers. Het onderscheid zit hem in de kleur. De verschillende kleuren hebben hun eigen betekenis gekregen, zodat een boodschap gecommuniceerd kon worden zonder hem daadwerkelijk uit te spreken. Zo staat een witte anjer bijvoorbeeld voor lieflijkheid, en de gele voor minachting.²⁷

Een ander symbool voor minachting is:

Schoen⁵⁹

Conclusie

De opzet van dit onderzoek was om er achter te komen en te vertellen hoe emotie wordt beleefd en verbeeld door iemand met een autisme spectrum stoornis. In dit onderzoek is naar voren gekomen dat het toekennen van menselijke emotie aan iets wat niet menselijk is een heel normale eigenschap is van het menselijk denken. Bij iemand met een autisme spectrum stoornis is dit echter minder vanzelfsprekend. Dit komt doordat zij emoties op een andere manier ervaren dan mensen zonder een autisme spectrum stoornis. Er is een bepaalde disconnectie met emoties bij mensen met een autisme spectrum stoornis wat veroorzaakt wordt door de manier waarop hun hersenen werken.

Uit het onderzoek is gebleken mensen met een autisme spectrum stoornis emoties anders beleven dan mensen zonder een autisme spectrum stoornis. Emotie is voor de meeste mensen met een autisme spectrum stoornis geen belangrijk onderdeel van hun leven. Omdat emotie een minder groot thema is bij mensen met een autisme spectrum stoornis wordt dit ook niet vaak verbeeld door kunstenaars

die een stoornis uit dit gebied hebben. Het werk van kunstenaars met een autisme spectrum stoornis kenmerkt zich niet door het onderwerp, maar door de manier van werken. Algemene overeenkomsten zijn het gedetailleerd en realistisch werken en het gebruik van heldere kleuren. Zelf heb ik gekozen om de emoties, waar deze scriptie over gaat, ook op een indirecte manier te benaderen. Het gaat niet om emotiebeleving, maar om de verbeelding van emotie als onderwerp.

Omdat ik me ten behoeve van dit project bezig heb gehouden met emoties is terug te lezen wat het verschil is tussen basis- en secundaire emoties. Ook wordt hun intensiteit bepaald, iets waar iemand met een autisme spectrum stoornis weinig grip op heeft. Om tot een beeldend product te kunnen komen heb ik veel aandacht besteed aan kleuren die gekoppeld kunnen worden aan bepaalde emoties en aan symbolen die hier aan deze emoties toegekend kunnen worden. Hierdoor is een mooie en betekenisvolle verzameling aan symbolische weergaven voor bepaalde emoties ontstaan.

Bronnen

1: N.N. Jean Piaget. In: *Wikipedia*. ‘Lemme’, n1.wikipedia.org/wiki/Jean_Piaget, Datum van raadpleging: 23 april 2017

2: HUTTSON (M.). *The 7 laws of magical thinking: How irrational beliefs keep us happy, healthy and sane*. New York, Hudson Street Press, 2012. pp. 338 - 348.

3: N.N. Dierdicht. In: *Wikipedia*. ‘Lemme’, n1.wikipedia.org/wiki/Dierdicht, Datum van raadpleging: 23 april 2017

4: CASTELLI (F.), FRITH (C.), HAPPÉ (F.), FRITH (U.), *Autism, Asperger syndrome and brain mechanisms for the attribution of mental states to animated shapes*. academic.oup.com/brain/article-lookup/doi/10.1093/brain/awf189 Datum van raadpleging: 19 februari 2017

5: ATTWOOD (T.). *Hulpgids asperger-syndroom: de complete gids*. [vertaling uit het Engels: HORST, VAN DER (M.)]. Amsterdam, Nieuwezijds, 2007. p. 15, pp. 323-325, p. 155-157.

6: NVA - *Autisme Spectrum Stoornis in DSM-5*. www.autisme.nl/autisme-nieuws/mei-2013/autisme-spectrum-stoornis-in-dsm-5.aspx Datum van raadpleging: 2 mei 2017

7: DELFOS (M. F.). *Asperger in meervoud: Autisme en haar randgebieden*. Amsterdam, SWP, 2005. p. 9.

8: DELFOS (M. F.). *Een vreemde wereld: Over autismespectrumstoornissen (ASS)*. Amsterdam, SWP, 2001. pp. 46-49, pp. 117-120.

9: VERBOEKET (K.). Voorwoord. In: *Out of Art*, 2006, jg. 1, nr. 2, p. 2.

10: GRONERT (F.). *Coen Ringeling: Fantasiewerelden getekend*. In: *Out of Art*, 2013, jg. 8, nr. 2, p. 18.

11: RINGELING (C.). *The M-pire*. ‘Tekening’, 2012. www.herenplaats.nl/biografieen/coen-ringeling-1990/

12: VERSTRAETE (P.). *Thema: kunst en autisme / Catwalk van kunstenaars*. In: *Out of Art*, 2006, jg. 1, nr. 2, p. 23.

13: PULS (F.). *De Passage in Den Haag*. ‘Schilderij’, datum onbekend. www.atelierdehaagseeschool.nl/pagina28.html

14: N.N. Synesthesie (zintuig). In: *Wikipedia*. ‘Lemme’, n1.wikipedia.org/wiki/Synesthesie_(zintuig), Datum van raadpleging: 3 juni 2017

15: *Autistic Artist Paints the Colours of Emotion – Creators*. creators.vice.com/en_au/article/autism-awareness-week-synesthetic-aura-portraits Datum van raadpleging: 1 juni 2017

16: SICILE-KIRA (J.). *My mom the storyteller #2*. ‘Schilderij’, datum onbekend/ www.jeremysvision.com

17: SIEGMAN (A.) & FELDSTEIN (S.). ‘Nonverbal behavior and communication’. www.paulekman.com/wp-content/uploads/2013/07/Facial-Expression.pdf, Datum van raadpleging: 15 maart 2017

18: CHRISTENSEN (D.), *Primary and secondary emotions*. cornercanyoncounseling.com/wp-content/uploads/2015/05/Primary-and-Secondary-Emotions.pdf Datum van raadpleging: 6 april 2017

19: SHAVER (P.), SCHWARTZ (J.), KIRSON (D.) & O’CONNOR (G.). ‘Emotion Knowledge: Further Exploration of a Prototype Approach’, s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/41383936/Emotion_Knowledge_Further_Exploration_of20160121-10163-jqeiwm.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1489589955&Signature=g9Jrka2Y2FuKY9J2oHV4RARsVN0%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DEmotion_knowledge_Further_exploration_of.pdf Datum van raadpleging: 15 maart 2017 p. 1067.

20: PLUTCHIK (R.). *Wheel of emotions*. ‘Grafiek’, 1980. web.archive.org/web/20010818040222/americanscientist.org/articles/01articles/plutchikcap6.html

21: DREWS (M.). *Robert Plutchik’s psychoevolutionary theory of basic emotions*. ‘Grafiek’, 2007. www.markusdrews.de/Plutchiks.Emotionstheorie.PLAKAT.pdf

22: CAUSSE (J.). *De verbazingwekkende invloed van kleuren*. [vertaling uit het Frans: inAksie, BUTHOD-GIRARD (I.)]. Utrecht, Kosmos Uitgevers, 2015. p. 137, pp. 150-151, pp. 148-149, p. 167, p. 168, p. 41.

23: GOETHE (J.W.); samengest. Door SIEPMAN VAN DEN BERG (B.). *Kleurenleer*. [vertaling uit het Duits: LUKKENAER (P.)]. Zeist, Vrij Geestesleven, 1997, p. 165, pp. 167-170.

24: BEER (U.). *Wat kleuren ons vertellen*. [vertaling uit het Duits: KOEKKOEK (A.J.)]. Baarn, Ambo, 1993. p. 36, p. 38, p. 98.

25: FRASER (T.) & BANKS (A.). *Kleurenleer*. [vertaling uit het Engels: MOSS - DE BOER (A.)]. Kerkdriel, Librero, 2005. p. 21.

26: FONTANA (D.). *De geheime taal van symbolen: een geïllustreerde gids met verborgen betekenissen*. [vertaling uit het Engels: VAN HAREN (L.)... et al.]. Baarn, Tirion Art, 2010, p. 75.

27: KIRKBY (M.). *De Victoriaanse taal van bloemen lexicon*. [vertaling uit het Engels: WITT (E.). Houten – Antwerpen, Unieboek | Het Spectrum bv, 2011, p. 172, p. 49, p. 169, p. 21, p. 181, p. 169, p. 178.

28: MELVILLE (F.). *Runetekens*. [vertaling uit het Engels: LAURET (E.)]. Kerkdriel, Librero b.v., 2003, p. 65, p. 56, p. 85.

29: *Butterfly Spirit Animal | Totem Meaning*. www.spiritanimal.info/butterfly-spirit-animal/ Datum van raadpleging: 25 mei 2017

30: *Dolphin Spirit Animal | Totem Meaning*. www.spiritanimal.info/dolphin-spirit-animal/ Datum van raadpleging: 25 mei 2017

31: *Dragonfly Spirit Animal | Totem Meaning*. www.spiritanimal.info/dragonfly-spirit-animal/ Datum van raadpleging: 25 mei 2017

32: *Hummingbird Spirit Animal | Totem Meaning*. www.spiritanimal.info/hummingbird-spirit-animal/ Datum van raadpleging: 25 mei 2017

33: *Betekenis Kleur Bloemen - Liefde & Vriendschap | Kunst en Cultuur/ Feestdagen*. kunst-en-cultuur.infonu.nl/feestdagen/14632-betekenis-kleur-bloemen-liefde-vriendschap.html Datum van raadpleging: 25 mei 2017

34 *Kaarten Sterren: Tarotkaart Bekers Negen*. www.kaartensterren.nl/pagina%27s%20tarotkaarten/bekers/pagina%20bekers%2009.html Datum van raadpleging: 25 mei 2017

35: CARR-GOMM (S.). *De verborgen taal van kunst: symboliek en beeldtaal in de schilderkunst verklaard*. [vertaling uit het Engels: Expertext, BUTHOD-GIRARD (I.)]. Baarn, Tirion, 2006, p. 239, p. 245, p. 250.

36: *Kaarten Sterren: Tarotkaart Bekers Vijf*. www.kaartensterren.nl/pagina%27s%20tarotkaarten/bekers/pagina%20bekers%2005.html Datum van raadpleging: 25 mei 2017

37: SANZIO DA URBINO (R.). *Madonna del cardellino*. ‘Schilderij’, ca. 1560. upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/57/Raffaello_Sanzio_-_Madonna_del_Cardellino_-_Google_Art_Project.jpg

38: DI LODOVICO BUONARROTI SIMONI (M.). *Taddei Tondo*. “Reliëf”, ca. 1504. upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/22/Taddei_Tondo.JPG

39: BIEDERMANN (H.). *Symbolen van A tot Z*. [vertaling uit het Duits: ABELING (A.), LUKKENAER (P.)]. Utrecht, Uitgeverij het Spectrum, 1991. p. 27, p. 87, p. 67

41: *Alchemical symbols*. http://www.symbols.com/category/9 Datum van raadpleging: 19 maart 2017

42: *De betekenis van de 30 mooiste bloemen*. tsbloemen.nl/blog/de-betekenis-van-de-30-mooiste-bloemen Datum van raadpleging: 25 mei 2017

43: *Kaarten Sterren: Tarotkaart Staven Acht*. www.kaartensterren.nl/pagina%27s%20tarotkaarten/staven/pagina%20staven%2008.html Datum van raadpleging: 25 mei 2017

44: COLMAN-SMITH (P.). *Bekers VII*. ‘Illustratie’, ca. 1910. upload.wikimedia.org/wikipedia/en/a/ae/Cups07.jpg

45: KENNER (C.). *Tarot for Writers*. Woodbury (V.S.), Llewellyn Publications, 2009, p. 252.
books.google.nl/books?id=bad4zfFWbIUC&p-g=PA252&lpg=PA252&dq=tarot+for+amazement&source=bl&ots=hZfuMU79Ed&sig=LT-F3N_ncQ35xNWzuKL5749Qr18&hl=en&sa=X&ved=0ahUKEwit8u-65t_SAhVHmBoKHcohCSo-Q6AEIHZAB#v=onepage&q=amazement&f=false
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

46: COLMAN-SMITH (P.). *De Dwaas*. ‘Illustratie’, ca. 1910.
upload.wikimedia.org/wikipedia/en/9/90/RWS_Tarot_00_Fool.jpg

47: *Kaarten Sterren: Tarotkaart De Dwaas*. www.kaartensterren.nl/pagina%27s%20tarot-kaarten/arcana/pagina%2000%20dwaas.html
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

48: *Wolf Spirit Animal | Totem Meaning*. www.spiritanimal.info/wolf-spirit-animal/
Datum van raadpleging: 25 mei 2017

49: N.N.. *Praktisch: Vergiftiging bij huisdieren*. Landelijk informatiecentrum gezelschapsdieren, 2006, p. 6.
professionals.ligc.nl/ContentSuite/upload/lig/pra/Vergiftiging_bij_huisdieren6_5T.pdf
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

50: N.N. Strychnine. In: *Wikipedia*. ‘Lemme’, nl.wikipedia.org/wiki/Strychnine,
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

51: N.N. Deimos (deity). In: *Wikipedia*. ‘Lemme’, en.wikipedia.org/wiki/Deimos_(deity)
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

52: *Astronomical/Astrological symbols for other planet’s moons*. www.suberic.net/~dmm/astro/moons.html
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

53: *Tiger Spirit Animal | Totem Meaning*. www.spiritanimal.info/tiger-spirit-animal/
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

54: *Lion Spirit Animal | Totem Meaning*. www.spiritanimal.info/lion-spirit-animal/
Datum van raadpleging: 25 mei 2017

55: WILSON (R.). *The Hydra’s Tale: Imagining Disgust*. Edmonton Alberta, The University of Alberta Press, 2002, p. 239.
books.google.nl/books?id=BxSMGjklByoC&prints-ec=frontcover&dq=The+Hydra%27s+Tale:+Imagining+Disgust&hl=en&sa=X&ved=0ahU-KEwiGyeTdipzTAhXFWSwKHaYGBFwQ6AE-IHDAA#v=onepage&q=The%20Hydra's%20Tale%3A%20Imagining%20Disgust&f=false
Datum van raadpleging: 11 april 2017

56: N.N. Three poisons. In: *Wikipedia*. ‘Lemme’, en.wikipedia.org/wiki/Three_poisons
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

57: N.N. List of poisonous plants. In: *Wikipedia*. ‘Lemme’, en.wikipedia.org/wiki/List_of_poisonous_plants
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

58: N.N. Veratrum. In: *Wikipedia*. ‘Lemme’, nl.wikipedia.org/wiki/Veratrum
Datum van raadpleging: 19 maart 2017

59: BEEMSTERBOER (T.). *Wat is er zo beledigend aan het gooien van een schoen?* - NRC. www.nrc.nl/nieuws/2008/12/16/wat-is-er-zo-beledigend-aan-het-gooien-van-een-schoen-11655047-a935401

Het toekennen van menselijke emotie aan iets wat niet menselijk is, is een heel normale eigenschap van het menselijk denken. Bij iemand met een autisme spectrum stoornis is dit echter minder vanzelfsprekend. Dit komt doordat zij emoties op een andere manier ervaren dan mensen zonder een autisme spectrum stoornis. Emoties en hun intensiteit is iets waar iemand met een autisme spectrum stoornis weinig grip op heeft.

Omdat emotie een minder groot thema is bij mensen met een autisme spectrum stoornis wordt dit ook niet vaak verbeeld. Om deze reden heb ik gekozen om de emoties, waar deze scriptie over gaat, op een indirecte manier te benaderen. Het gaat niet om emotiebeleving, maar om de verbeelding van emotie als concept. Om dit doel te bereiken heb ik achttien symbolen gekozen die in eerste instantie niets te maken hebben met emoties, maar deze wel representeren.

Assigning human emotions to something which isn't human is a common characteristic of the human mind. For people who have an autism spectrum disorder this is something that is less self-evident. This is because they experience emotions differently from people without an autism spectrum disorder. Emotions and their intensity is something someone with an autism spectrum disorder has little understanding of.

Because emotion is not as big a theme for people with an autism spectrum disorder it is not something that is often depicted. Because of this the choice has also been made to depict the emotions, which this essay is about, indirectly. The way the emotions are experienced is of little importance. It is about depicting the emotions as a concept. To reach this goal eighteen symbols were chosen that have nothing to do with emotions in the first glance, but do represent these.